

Утюж І.Г., Спиця Н.В., Сенетий Д.П., Мегрелішвілі М.О.

**ФІЛОСОФІЯ НАУКИ.
ЕТИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для підготовки докторів філософії
«Doctor of Philosophy» (PhD)**

**Запоріжжя
2018**

Міністерство охорони здоров'я
Запорізький державний медичний університет

Утюж І.Г., Спиця Н.В., Сепетий Д.П.,
Мегрелішвілі М.О.

**ФІЛОСОФІЯ НАУКИ.
ЕТИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.**

Навчально-методичний посібник
для підготовки докторів філософії
«Doctor of Philosophy» (PhD)

Запоріжжя
2018

УДК 167/168(075.8)

Ф56

*Навчально-методичний посібник рекомендований до видання
Центральною методичною радою Запорізького державного медичного університету
(протокол № 3 від 22.02.2018 р.)*

Колектив авторів:

І. Г. Утюж, д.філос.н., професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін
Запорізького державного медичного університету.

Н. В. Спиця, к.філос. н., доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін.

Д. П. Сепетий, к.філос. н., доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін.

М. О. Мегрелішвілі, к.філос. н., доцент, доцент кафедри суспільних дисциплін.

Рецензенти:

І. В. Васильєва, професор, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії і
соціології Національного медичного університету ім. О.О.Богомольця.

В. Б. Ханжи, доцент, доктор філософських наук, завідувач кафедри філософії та
біоетики Одеського національного медичного університету.

Ф 56

Філософія науки. Етика та методологія наукового дослідження : навч.-
метод. посіб. для підготовки докторів філософії «Doctor of Philosophy» (PhD) /
І. Г. Утюж [та ін.]. – Запоріжжя : ЗДМУ, 2018. – 76 с.

Навчально-методичний посібник містить тематичний план курсу, плани
семінарських занять, список літератури, перелік питань для підготовки до заліку з курсу
«Філософія науки. Етика та методологія наукового дослідження», глосарій із загальних
понять філософії та медицини.

УДК 167/168(075.8)

©Утюж І. Г., Спиця Н. В., Сепетий Д. П.,
Мегрелішвілі М. О., 2018

©Запорізький державний медичний університет, 2018

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ.....	8
ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	10
ПІДРУЧНИКИ, НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ, ХРЕСТОМАТІЇ ТА ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ.....	27
ПЕРШОДЖЕРЕЛА.....	29
ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ.....	32
ТЕМИ РЕФЕРАТІВ.....	33
ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕФЕРАТУ.....	35
ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТИТУЛЬНОЇ СТОРІНКИ РЕФЕРАТУ.....	36
ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ЗМІСТУ РЕФЕРАТУ.....	37
ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ.....	38
ГЛОСАРІЙ.....	41

ВСТУП

Для чіткого розуміння якою має бути програма підготовки PhD з медицини треба дати відповідь на питання яким ми хотіли б бачити майбутнього лікаря та науковця в найближчий час? Чи варто сліпо довіряти всім нормам вивчення філософії для докторів наук, які репрезентовано сучасною європейською спільнотою? Чи можемо ми взагалі на щось впливати?

По-перше, ми маємо усвідомити, що лікар з науковим ступенем має залишатися людиною і на першому місці завжди стоятиме найважливіше його завдання – збереження життя та здоров'я людини. Виховання людяності в найлюдянішій з професій є прерогативне завдання дипломної та післядипломної освіти лікарів. Це є основою професії, яка не в змозі існувати без отримання системного знання про світ та місце людини в ньому. Повага до людей, дотримання священних клятв лікаря зберігати людське життя може плекатися тільки за умови існування знань про цілісність та системність світу, його етичних підвалин. Жодне медичне дослідження, жодне втручання в життя людини не може обійти питання етичного характеру, тому етика є безумовною складовою для формування лікаря-науковця.

Вивчення філософії, як основи системного та клінічного мислення є досвідом, що апробовано протягом декількох століть історії людства. Філософія вивчає принципи існування світу та допомагає зрозуміти його значення для самої людини. Вона формує основу життя людини: такі принципи, переконання, уявлення завдяки яким людина пізнає, діє, знає та розуміє. Тому вона завжди буде стояти в основі будь-якого напрямку наукового дослідження, в тому числі і медицини.

Медицина еволюціонувала від елементарного ремесла до наукового знання. Як ремесло, медицина не володіла окремо-виділеною системою принципів. Тобто, вона користувалася продуктами аналізу зовнішніх зв'язків та явищ, в жодному разі не свідомо виявлених закономірностей, сутності предметів та процесів природи. Знання базувалися більшою мірою на отриманому досвіді і оволодівати ними могли тільки ті, хто знаходився безпосередньо близько до носія знань. Згодом медицина еволюціонувала до такого стану, коли отримала певні принципи знань, але не всі могли ними користуватися, адже для цього необхідно мати певну культуру мислення, володіти методологією професійної та наукової діяльності.

Для здійснення наукової діяльності медицині необхідні обізнані спеціалісти, які критично ставитимуться до вже відомого та нового знання. Для цього необхідно володіти технологією отримання знань. Адже інструментарієм отримання знань є не тільки конкретні матеріальні предмети, але в першу чергу уявлення людей, принципи, правила класифікації фактів, розгляду предмету дослідження, критерії, якими визначається факт. В медицині, як в будь-якій іншій науковій сфері є теоретичний та емпіричний рівні, згідно з цим існують певні для кожного рівня правила роботи, закономірності розвитку знань. Філософія сприяє

розвитку культури мислення, завдяки якій і здійснюється якісна пізнавальна діяльність.

Вивчення філософії сприяє формуванню загальнокультурного рівня людини та набуттю високого професійного рівня науковцю. Філософська культура лікаря є запорукою протидії будь-яких форм духовного тоталітаризму, вона дає право розвиватися у своїй професії вільно і незалежно, опираючись лише на закони мислення.

Філософія надає лікарям розуміння процесів пізнання, їх сутності, принципів організації та методів на основі яких лікар отримує можливість обґрунтувати вивчення та вирішення питань медичної теорії та практики. Філософія відкриває найбільш доцільні шляхи медичного дослідження. Вона вчить розглядати всі явища та процеси в їх розвитку, безперервній зміні та нерозривних зв'язках з конкретними умовами.

Тому основи наукового знання та пізнавальної методології є життєво-необхідним інструментарієм для здійснення будь-якого науково дослідження і поза ним не існує науки як такої, в тому числі і медицини.

Важливий момент в контексті курсу філософії для майбутніх PhD, це вивчення людини, як цілісної системи, тобто антропологічність медичного знання. Такий підхід передбачає враховувати в медичній практиці специфіку організму в його різноманітті властивостей та якостей. Антропологічний підхід передбачає врахування особливостей людського тіла на основі антропогенезу, його вікових та конституційних особливостей. Таким чином забезпечується зв'язок психобіологічної конституції людини з її схильностями до виникнення певних захворювань. Антропологічний підхід вивчає якість життя, що пов'язано із здоров'ям, надає нам можливість отримати методологічний інструментарій для філософського аналізу проблем – наскільки співмірним є наукове знання, яке прагне до об'єктивності з суб'єктивними критеріями суб'єкта пізнання та яким чином оцінювати діяльність лікаря. Антропологічний підхід допомагає виробляти систему методологічних принципів та етичних критеріїв лікаря, зрозуміти яким чином мають здійснюватись відносини між лікарем та пацієнтом. Сучасна наука накопичила доволі багато знань про людину і сьогодні перед всіма науками, а більшою мірою перед філософією та медициною, стоїть завдання розглянути людину в єдності всіх явищ та процесів, виробити досконалий міждисциплінарний підхід на благо самої людини, прогресивного розвитку суспільства та процвітання медицини, яка рятує, оберігає, піклується.

Отже, дана програма сформована для підготовки фахівця з філософії нового рівня, який буде в змозі:

- Мислити самостійно.
- Мислити у згоді з самим собою.
- Мислити так, щоб бути здатним дивитися на те, що мислиться з боку, очима іншого.
- Мислити на основі високої методологічної культури.
- Мислити креативно, що передбачає цілісний системний підхід до знань якими не тільки володіють, але й вміють користуватись.

- Мислити та діяти тільки згідно з високими етичними нормами, бути відповідальним.

- Мислити цілісно, враховуючи в своїй дослідницькій діяльності та клінічній практиці весь спектр отриманих знань з найбільш оптимальним результатом для людства і себе особисто.

Матеріали даної розробки включають: тематичний план курсу «Філософія науки. Етика та методологія наукового дослідження»; плани семінарських занять; перелік підручників та навчально-методичних посібників; основної літератури для обов'язкового вивчення та додаткових джерел.

Окремо слід сказати про деякі вимоги до реферату, який повинні подати аспіранти та пошукувачі. **Написаний реферат має бути на актуальну тему; відтворювати ступінь розробки проблеми; вміщувати в собі критичні оцінки.** В ньому повинен простежуватись зв'язок з спеціальною підготовкою референта. Його потрібно оформити у відповідності до вимог держстандартів з точки зору наукового апарату і при цитуванні, і при оформленні бібліографічного опису у списку використаних джерел. За обсягом реферат має бути в один друкарський аркуш, або 40 тис. знаків.

Шановні друзі! Займаючись філософією, будь ласка, пам'ятайте, що філософія – це не збірка якихось догм, постулатів, сталих знань. Насамперед, це рух думки, мистецтво мислення. Бажаємо успіхів в оволодінні цим мистецтвом!

**ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ «ФІЛОСОФІЯ НАУКИ. ЕТИКА ТА
МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ»**

для аспірантів та здобувачів

Лекції

№	Тема лекції	К-ть годин
1	Виникнення філософії, її предмет і основні соціальні функції	4
2.	Філософія медицини і фармації – рефлексія на здорове збереження людини і суспільства	2
3	Парадигмальна трансформація філософського знання. Історична генеза філософії медицини	4
4	Буття людини: екстраполяція онтологічних смислів в медичну науку	2
5	Філософська антропологія	4
6	Медична антропологія	4
7	Філософія свідомості в контексті медичної теорії та практики	4
8	Філософське осмислення науки і методологічних засад наукового дослідження	2
9	Основні теорії наукового пізнання в історичному розвитку	4
10	Феномен наукової медицини	4
11	Соціально-філософські аспекти науки та медицини	4
12	Філософія морального здоров'я науки та медицини	2
Разом		40

Семінари

№	Тема семінарів	К-ть годин
1	Філософія, коло проблем та роль у суспільстві	2
2-3	Філософія медицини і фармації – рефлексія на здорове збереження людини і суспільства.	4
4	Онтологія соціальних і медичних дискурсів	2
5	Світоглядно-історичний дискурс філософської антропології	2
6	Медична антропологія – механізм конструювання лікаря	2
7-8	Філософія свідомості в контексті медичної теорії та практики	4
9	Філософське осмислення науки. Методологія наукового пізнання	2
10	Філософія науки та філософія медицини	2
11	Методологічний інструментарій в медицині	2
12	Наукова медицина	4
13	Соціально-філософські аспекти науки та медицини	2
14	Філософсько-етичний аспект медицини	2
Разом		30

ПЛАНІ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінар 1. Філософія, коло проблем та роль у суспільстві (2 години)

1. Поняття світогляду. Історичні типи світогляду.
2. Міфологія як первинна форма світогляду.
3. Міфологічні основи медицини.
4. Поняття релігії. Релігія і медицина.
5. Сутність, структура, функції і призначення філософії. Філософія та медицина.

Основні поняття: філософія, медицина, світогляд, міфологія, релігія, матеріалізм, ідеалізм, онтологія, гносеологія, аксіологія, діалектика, агностицизм, догматизм, скептицизм.

Контрольні питання

1. Які основні структурні елементи світогляду?
2. Які основні історичні типи світогляду?
3. Як співвідносяться філософія і наука, філософія і медицина?
4. В чому цінність філософії для особи і суспільства?

Література

1. Греческая мифология о врачевании и врачевателях [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://doctorvic.ru/info/popular-about/grecheskaya-mifologiya-o-vrachevanii-i-vrachevatelnykh>.
2. Медицина и религия [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://uroweb.ru/NEWS/11610.HTML>.
3. Хрусталёв Ю. М. Философия науки и медицины: учебник [Электронный ресурс] / Ю. М. Хрусталёв. – М. : ГЭОТАР-Медиа. – 2009. – 784 с. – Режим доступа: http://vmede.org/sait/?page=13&id=Filosofija_u4_xrustalev_2009&menu=Filosofija_u4_xrustalev_2009.
4. Філософія: навч. посіб. / [Л. В. Губерський та ін.]; за ред. д-ра філос. наук, проф. І. Ф. Надольного. – 8-е вид., стер. – К. : Вікар, 2011. – 456 с. – (Серія "Вища освіта ХХІ століття").
5. Філософія: словник-довідник: навч. посіб. / за ред. проф. І. Ф. Надольного, проф. І. І. Пиlipенка, проф. В. Г. Чернеця ; Нац. акад. кер. кадрів культури і мистец., Нац. акад. статистики, обліку та аудиту. – 3-є вид., допов., випр., переробл. – К. : НАКККіМ, 2010. – 480 с.
6. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – 621 с.

Семінар 2-3. Філософія медицини і фармації – рефлексія на здорове збереження людини і суспільства.

(4 години)

1. Союз філософії і медицини: історико-філософський аспект.
2. Медична реальність та її складові. Проблеми предмета медицини.
3. Структура та особливості медичного знання.
4. Філософсько-етичні проблеми медицини.

Основні поняття: філософія медицини, технізація медицини, евтаназія, життя, духовна природа здоров'я, творчість, креативність, емпіричний підхід в медицині.

Контрольні питання

1. Дайте визначення філософії медицини.
2. Охарактеризуйте формування і розвиток медичного дискурсу в класичну епоху.
3. Які світоглядні орієнтири супроводжують медицину в рамках неklasичної парадигми.
4. Розкрийте основні аспекти значення проблеми медичної етики та деонтології.
5. Проаналізуйте філософсько-етичні аспекти предметного поля медицини.

Література

1. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини: навчальний посібник / за заг. ред. А. П. Алексеєнко, В. М. Лісового. – Харків : Колегіум, 2010. – 310 с.
2. Хрусталёв Ю. М. Философия науки и медицины: учебник [Электронный ресурс] / Ю. М. Хрусталёв. – М. : ГЭОТАР-Медиа. – 2009. – 784 с. – Режим доступа: http://vmede.org/sait/?page=13&id=Filosofija_u4_xrustalev_2009&menu=Filosofija_u4_xrustalev_2009.
3. Кириленко Е. И. Тема медицины в гуманитарном дискурсе. [Электронный ресурс] / Е. И. Кириленко. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/tema-meditsiny-v-gumanitarnom-diskurse>
4. Боброва М. И. Онтологические аспекты и стратегические горизонты медицинского знания XXI века [Электронный ресурс] / М. И. Боброва. – Режим доступа: http://lib.herzen.spb.ru/media/magazines/contents/1/117/bobrova_117_134_138.pdf
5. Фуко М. Психическая болезнь и личность / М. Фуко. – Пер. с фр. – СПб. : ИЦ "Гуманитарная Академия", 2009. - 320 с.
6. Фуко М. Рождение клиники / М. Фуко. – Пер. с фр. – М. : Академический Проект, 2010. – 252 с.

7 Фуко М. Рождение социальной медицины. // Мишель Фуко. Интеллектуалы и власть. Часть 3. Статьи и интервью. Пер. с фр. – М., 2006. – С. 79-106.

8 Фромм Э. Медицина и этические проблемы современного человека / Э. Фромм // Догмат о Христе. – М. : Олимп, 1998. – С. 142-158.

9 Портер Рой. Взгляд пациента. История медицины «снизу» // Болезнь и здоровье: новые подходы к истории медицины. Серия переводов Европейского университета в Санкт-Петербурге и Института истории Общества Макса Планка. – СПб. : Алтейя, 2008. – С. 41-72.

10. Болезнь и здоровье: новые подходы к истории медицины / Европейский университет в Санкт-Петербурге; Институт истории общества им. Макса Планка ; ред.: Ю. Шлюмбом, М. Хагнер, И. Сироткина ; пер. с англ., нем. К. А. Левинсон. – СПб. : Изд-во ЕУСПб : Алетея, 2008. – 299 с.

Семінар 4. Онтологія соціальних і медичних дискурсів **(2 години)**

1. Історія філософської думки про місце людини у світі:
  - міфологічний світогляд Давнього світу;
  - релігійний контекст Середньовіччя;
  - людина у парадигмі Нового часу;
  - «смерть Бога» та місце людини у світі ХХ сторіччя;
  - людина як симулякр – парадигма Постмодерну.
2. Людина як неприродна істота. Онтологічний дуалізм – два способи буття.
3. Свобода та її буттєві виміри: сутність, межі; етичні, політичні, економічні та екзистенційні виміри свободи.
4. Психоаналіз як інтерпретація та поглиблення проблеми онтологічного дуалізму: буття психіки як терапевтична тема (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Фромм, К. Хорні, А. Маслоу, В. Франкл та ін.).

Основні поняття: небуття, буття, сутність, онтологія, метафізика, дуалізм, трансцендентальний, іманентний, свобода, матерія, свідомість, душа, психіка.

Контрольні питання

1. Яким є статус метафізики в структурі сучасного філософського знання?
2. Які головні завдання метафізики та що, на Вашу думку, примушує людину за висловом А. Шопенгауера бути «природженим метафізиком»?
3. Чому на думку А. Чанишева «буття є тільки тінню небуття, його виворотом»?
4. Поміркуйте над висловом М. Гайдеггера про те, що філософія є постійним потягом до цілого, «ностальгією, потягом всюди бути вдома». Які Ваші інтерпретації цього вислову?

5. В чому сутність онтологічного дуалізму буття людини?
6. Онтологічна сутність свободи та її роль в житті людини.
7. В чому полягають етичні виміри свободи та яким чином вони інтерпретуються в деонтології медицини?
8. На основі різних концепцій психічного розвитку людини поміркуйте над проблемою дуальності духовної реальності людини.

Література

1. Аляев Г. Металогічність буття як першопринцип метафізики життя (міркування про Кузанського і не тільки...): стаття перша // Філософська думка. – 2001. – № 6. – С. 72-96
2. Аляев Г. Металогічність буття як першопринцип метафізики життя (міркування про Кузанського і не тільки...): стаття друга // Філософська думка. – 2002. – № 1. – С. 84-109.
3. Гвардіонов Б. Таємничі миті буття: [Еволюція всесвіту, виникнення і розвиток Життя на землі] // Наука і суспільство. – 2003. – № 9. – С. 12-14.
4. Гусев В. І. Вступ до метафізики: навч. посібник / В. І. Гусев. – К. : Либідь, 2004. – 488 с.
5. Миронов В. В., Иванов А. В. Онтология и теория познания: учебник. – М. : Гардарики, 2005. – 447 с.
6. Плотников В. И. Онтология: хрестоматия. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2004. – 832 с.
7. Романенко Ю. М. Бытие и естество: Онтология и метафизика как типы философского знания. – СПб. : Алетейя, 2003. – 779 с.
8. Смирнов С. А. Форсайт человека. Опыты по неклассической философии человека. – Новосибирск : Офсет, 2015. — 660 с.
9. Хофмайстер Х. Что значит мыслить философски / пер. с нем.; отв. ред. А. Б. Рукавишников, Д. Н. Разеев. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2006. – 448 с.
10. Шеффер Ж.-М. Конец человеческой исключительности. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – 392 с.
11. Шестаков О. А. Природа человека. Новое понимание. – М. : Спутник+, 2014. – 429 с.

Семінар 5. Світоглядно-історичний дискурс філософської антропології **(2 години)**

1. Світоглядні засади філософської антропології
2. Історична ретроспектива поглядів з античності до наших днів.
3. Предметне поле філософської антропології: цінності, сенс життя, страждання, смертність, страх, любов.
4. Психоаналітичний та етологічний контексти біотичного для соціального. Пристрасті та інстинкти в контексті соціального як чинники формування людини.

5. Проблема тілесності: від спостереження за тілом до народження клініки.

Основні поняття: антропологія, антропоцентризм, цінності, смерть, життя, соціальне, страждання, сенс життя, тілесність.

Контрольні питання:

1. Що таке антропоцентризм та чому зацікавленість в антропоцентризмі протягом історії розвитку філософської думки не є постійною?
2. В чому на Вашу думку полягає складність систематизації філософсько-антропологічних вчень? Хто є філософським антропологом?
3. В чому сутність «антропологічної катастрофи» сучасності?
4. Що таке цінність? Що таке бездуховність?
5. Чи є життя абсолютною цінністю? Поміркуйте в чому полягає сучасна аксіологічна криза, яким чином вона відображається в медицині?
6. Дослідіть на вибір, як розкривається сенс життя та ідея щастя в філософських роботах А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, Ж.-П. Сартра, А. Камю; логотерапії В. Франкла та інших працях присвячених психоаналізу.
7. В чому істинний сенс страждання та чи можна/потрібно його уникнути/ подолати?
8. Розкрийте розуміння страждання в філософії з його екстраполяцією в медицину.
9. Феномен смерті у філософії та медицині – яке Ваше бачення цієї проблематики в сучасному світі?
10. Що таке тілесність і яку роль воно відіграє у філософії медицини?

Література

1. Гуревич П. С. Философская антропология : учеб. пособие / П.С. Гуревич. – 2-е изд., стер. – М. : Издательство «Омега-Л», 2010. – 607 с.
2. Егорова И. В. Философская антропология Эриха Фромма. – М. : ИФ РАН, 2002. – 164 с.
3. Кимелев Ю. А. Западная философская антропология на рубеже XX-XXI веков. Обзор – М. : РАН. ИНИОН. Центр гуманист. науч.-информ. исслед. Отдел философии, 2007. – 76 с.
4. Клюкина Л. А. Человек в пространстве современной культуры. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. – Петрозаводск: Изд-во Петр ГУ, 2013. – 46 с.
5. Ливехуд Б. Кризисы жизни – шансы жизни. – Калуга : Издательство: Духовное познание, 1994. – 224 с.
6. Лысков А. П. Человек: путь к цивилизации. Философский аспект социальной и культурной антропологии. Монография. – М. : Гуманитарий, 1997. – 120 с.
7. Морен Е. Втрачена парадигма: природа людини / пер. з франц., вступ, післямова М. Собуцького. – Київ : КАРМЕ - СІНТО, 1995 – 208 с.

8. Омельченко Н. В. Опыт философской антропологии. – Волгоград : ВолГУ, 2005. – 216с.

9. Плеснер Х. Ступени органического и человек: введение в философскую антропологию / пер. с нем. – М. : РОССПЭН, 2004. – 368 с.

10. Подорога В. А. Феноменология тела. Введение в философскую антропологию. – М. : Ad Marginem, 1995. – 340 с.

11. Петрова Г. И. Философская антропология и антропологическая проблематика в философии. Учебное пособие. – Томск : Издательство НТЛ, 2002. – 160 с.

12. Сабиров А. Г. Социально-философская антропология: принципы конституирования и предметного определения. Монография. – М. : Изд-во Московского пед. ун-та, 1997. – 120 с.

Семінар 6. Медична антропология – механізм конструювання лікаря **(2 години)**

1. Міждисциплінарність медичної антропології. Історія виникнення та розвитку медичної антропології.

2. Хвороба як категорія культури: хвороба – захворювання – недуга (disease – illness – sickness).

3. Лікування та цілительство (treatment – healing). Лікування та піклування (treatment – cure) .

4. Медична антропология як механізм конструювання лікаря. Лікар як технічний експерт та біовлада. Лікар – пацієнт: антропологічні аспекти. Лікар – цілитель.

5. Предметне поле медичної антропології: культурно-органічний синдром, дієта, гендер, репродукція, геном, епідеміологія та ін.

6. Типи медичних систем: клініка (сучасна, традиційна), нетрадиційна (народна). Медичні системи різних країн.

Основні поняття: хвороба, захворювання, турбота, народна медицина (традиційна медицина або цілительство).

Контрольні питання:

1. Пригадайте основні етапи виникнення та розвитку медичної антропології. Що на Вашу думку стало причиною виникнення цього напрямку саме у цих країнах, саме у ці часи?

2. Наскільки актуальним є лікування як піклування у сучасному цивілізованому світі? А як що до ситуації в Україні? Поясніть Вашу точку зору.

3. В чому полягає антропологічна специфіка сучасних відносин між лікарем та пацієнтом?

4. Як особливості медичної антропології впливають на систему охорони здоров'я в Україні? Чи враховує сучасна вітчизняна медична реформа проблематику, що піднімається завдяки медичній антропології?

Література

1. Воеводин А. П. Эстетическая антропология: Монография / МВД Украины, Луган. гос. ун-т внутр. дел им. Э. А. Дидоренко, Восточноукр. нац. ун-т им. В. Даля. – Луганск : РИО ЛГУВД им. Э. А. Дидоренко, 2010. – 368 с.
2. Зимовец С. Клиническая антропология. – М. : ФОНД «Прагматика культуры», 2003. – 136 с.
3. Михель Д. В. Социальная антропология медицинских систем: медицинская антропология: учеб. пособ. для студентов. – Саратов : Новый Проект, 2010. – 80 с.
4. Михель Д. В. Медицинская антропология: история развития дисциплины: учеб. пособ. для студ. – Саратов : Изд-во «Техно-Декор», 2010. – 84 с.
5. Ремезова И. И. Современная философская антропология: Аналитический обзор. (ОСР) РАН. ИНИОН. Отд. философии. 2005. – 89 с.
6. Шульц П. Философская антропология. Введение для изучающих психологию. – Новосибирск : НГУ, 1996 – 61 с.
7. Чеснов Я.В. Телесность человека: философско-антропологическое понимание. – М. : ИФ РАН, 2007. – 213 с.
8. Ярская-Смирнова Е., Григорьева О. «Мы – часть природы...» Социальная идентификация народных целителей // Журнал социологии и социальной антропологии. – 2006. – Том IX. – № 1 (34). – С. 151-170.

Семінар 7-8. Філософія свідомості в контексті медичної теорії та практики **(4 години)**

1. Свідомість (психіка, ментальність) у філософській перспективі.
2. Матерія як філософська категорія.
3. Психофізична проблема у філософії та медицині. Основні напрямки сучасної філософії свідомості та аргументація їх прибічників.
4. Спіритуалістична концепція хвороби та лікування: історія та сучасність.
5. Матеріалістична концепція хвороби та лікування як одна з визначальних характеристик наукової медицини.
6. «Доктор плацебо» та інші менталістські аспекти сучасної медицини.
7. Проблема єдності людської свідомості в перспективі експериментів з пацієнтами з розділеними півкулями кори головного мозку.
8. Проблема свободи волі у світлі експериментів К. Лібета та ін.

Основні поняття: фізичне, матерія, свідомість, суб'єктивне, інтенціональність, субстанція, матеріалізм, ідеалізм, дуалізм, епіфеноменалізм, інтеракціонізм, панпсихізм, плацебо.

Контрольні питання:

1. Які властивості є визначальними для поняття матерії (фізичного)?
2. В чому суть психофізичної проблеми? Чому вона є складною?
3. Які існують основні філософські погляди (напрямки) щодо відношення матерії (фізичного) та свідомості (психічного)?
4. На чому ґрунтуються матеріалістичні теорії свідомості (психіки)? Чим можна пояснити їх великий вплив? Які існують основні матеріалістичні напрямки? Чим вони відрізняються?
5. Що таке “Важка проблема свідомості”? В чому суть аргументу Лейбніца, модального аргументу (аргументу зомбі) та аргументу знання проти матеріалізму?
6. Поясніть смисл уявного експерименту Дж. Серля “Китайська кімната” та його відношення до тесту Тюрінга.
7. В чому полягало вчення субстанційного дуалізму Декарта? На яких аргументах воно ґрунтувалося?
8. Які існують різновиди психофізичного дуалізму? В чому полягає відмінність між ними?
9. Що таке панпсихізм, панпротопсихізм, Расселіанський монізм, ідеалізм? Яким є місце цих напрямків у сучасній філософії свідомості.
10. В чому суть відмінності між спіритуалістичним та матеріалістичним розумінням природи хвороби? Яким є їх місце у сучасній медичній теорії та практиці?
11. Якою є роль психічних факторів у медицині?
12. Проаналізуйте терапевтичне та філософське значення ефекту плацебо.
13. Які філософські проблеми щодо людської свідомості та самості піднімають експерименти з пацієнтами з розділеними півкулями кори головного мозку (Спері, Газініга та ін.)? Які існують альтернативні тлумачення результатів цих експериментів? На якій аргументації вони ґрунтуються?
14. В чому суть експериментів К. Лібета і як вони стосуються проблеми свободи волі? Проаналізуйте різні погляди на значення результатів цих експериментів та інших подібних досліджень.

Література

1. Болдырев А. Кто принимает решения? История о зомби. Разговор о сознании и свободе воли. Часть 1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://my-old.science.ua/blog/biology/kto-prinimaet-reshenija-razgovor-o-soznanii-i-svobode-voli-chast-1-istorija-o-zombi.html>
2. Болдырев А. Кто принимает решения? Простые эксперименты не столь просты. Разговор о сознании и свободе воли. Часть 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://my-old.science.ua/blog/biology/kto-prinimaet-reshenija-prostye-jeksperimenty-ne-stol-prosty.html>
3. Васильев В. Мозг и сознание: выходы из лабиринта // Вопросы философии. – 2006. – № 1. – С. 67-79.

4. Васильев В. Трудная проблема сознания [Электронный ресурс]. – М. : Прогресс-Традиция, 2009. – 272 с. - Режим доступа: <http://www.klex.ru/edk>
5. Деннет Д. Самість як центр ваги наративу // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці – Львів : Літопис, 2014. – С. 280-294.
6. Деннет Д. Виды психики: на пути к пониманию сознания. – М. : Идея-Пресс, 2004. – 184 с.
7. Джексон Ф. Епіфеноменальні кваліа // Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці – Львів : Літопис, 2014. – С. 260-273.
8. Лоу С. Где же я? // Лоу С. Философские истории. – М. : АСТ, Хранитель, 2007. – С. 83-111.
9. Лоу С. Загадка сознания. // Лоу С. Философский тренинг. – М. : АСТ, Хранитель, 2007. – С. 179-191.
10. Серл Дж. Открывая сознание заново [Электронный ресурс]. – М. : Идея-Пресс, 2002. – 256 с. – Режим доступа: <http://www.klex.ru/94a>
11. Чалмерс Д. Аргумент 1: Логічна можливість зомбі [Електронний ресурс] // Філософська думка. – 2015. – №5. – С. 60-67. – Режим доступа: http://www.philosophy.ua/sites/default/files/_1.pdf
12. Чалмерс Д. Лицем до лица з проблемою свідомості [Електронний ресурс] // Актуальні проблеми духовності. – Вип. 14. – 2013. – С. 121-152. – Режим
доступу:
http://kdpu.edu.ua/download/kaf_philosof/AkProD/Zbirka14/Zb14_2013_121-152_Chalmers.pdf

**Семинар 9. Філософське осмислення науки. Методологія наукового
пізнання
(2 години)**

1. Наукове пізнання та його ознаки. Поняття методу, методики та методології.
2. Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання та їх методи.
3. Проблема методологічного плюралізму в сучасній науці.

Основні поняття: метод, методологія, методика, методологічний монізм, методологічний плюралізм, складові методу пізнання, факт, гіпотеза, теорія, спостереження, експеримент, гіпотетико-дедуктивний метод.

Контрольні питання

1. Дайте визначення понять “наука”, “методологія”, “істина”.
2. Назвіть проблеми сучасного наукового дослідження.
3. Охарактеризуйте методи емпіричного і теоретичного рівнів пізнання.
4. Чим відрізняються поняття методу, методології та методики?
5. Якими є провідні методи сучасної філософії та науки?

6. Чому саме особливостями методів можна пояснити перевагу наукового пізнання над досвідним, буденним?

Література

1. Буданов В. Г. Методология синергетики в постнеклассической науке и в образовании: [монография] / РАН; Институт философии. – Изд. 2-е, испр. – М. : URSS. ЛКИ, 2008. – 230 с.
2. Добронравова І. С., Білоус Т. М., Комар О. В. Новітня філософія науки: підручник для студ. філос. ф-тів ун-тів і аспірантів (для складання канд. іспиту з філософії та філософії науки). – К. : Логос, 2009. – 244 с.
3. Додельцев Р. Ф. Введение в науку о науке: философия, психология и социология познания: в 3 ч. / Московский гос. ин-т международных отношений (ун-т) МИД России. Кафедра философии. – М. : МГИМО-Университет, 2008.
4. Зеленов Л. А. История и философия науки: учеб. пособие / Л. А. Зеленов, А. А. Владимиров, В. А. Щуров. – М. : Флинта; Наука, 2008. – 472 с.
5. Глинский Б. А. Методология науки: когнитивный анализ: учеб. пособие / Б. А. Глинский, О. Е. Баксанский. – М. : Альтекс, 2001. – 188 с.
6. Горский Д. П. О критериях истины. (К диалектике теоретического знания и общественной практике) // Вопросы философии. – 1998. – №2. – С. 28-39.
7. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки. – М., 1974. – 568 с.
8. Кохановский В. П. Философия и методология науки: учеб. пособие для вузов. – М. : АСТ, 1999. – 575 с.
9. Кун Т. Структура научных революций. – К. : Port-Royal, 2001. – 228 с.
10. Микешина Л. А. Философия науки: совр. эпистемология, науч. знание в динамике культуры, методология науч. исследования: учеб. пособие. – М. : Прогресс-Традиция; МПСИ; Флинта, 2005. – 463 с.
11. Рузавин Г. И. Методология научного познания: учеб. пособие для студ. и асп. вузов. – М. : Юнити-Дана, 2005. – 287 с.
12. Ярошовець В. І. Людина в системі пізнання. – К., 1996.

Семінар 10. Філософія науки та філософія медицини **(2 години)**

1. Сучасна філософія науки і медицини: основні функції та структура.
2. Основні теорії наукового пізнання: неопозитивізм і аналітична філософія (Б. Рассел, К. Поппер, Т. Кун, П. Фейєрабенд, М. Поланьї).
3. Історія взаємодії філософії, науки й медицини.
4. Теоретизація науки і медицини, проблема предмета медичної діяльності.
5. Медицина в сучасній цивілізації: філософія техніки і медицина.

6. Медицина та філософія науки в ХХІ столітті: сучасна методологія науки.

Основні поняття: філософія медицини, позитивізм, методологія, соціальне, причинність, пізнання, наука, предмет філософії науки, об'єктивність, псевдонаука (лженаука, паранаука, квазінаука), фальсифікація, наукова парадигма, нормальна наука, наукова революція.

Контрольні питання

1. Розкрийте сутність визначення філософії науки та філософії медицини.

2. Які основні етапи виникнення та становлення науки взагалі та філософії науки?

3. Розкрийте сутність натурфілософської та позитивістської тенденцій взаємовідносин філософії та медицини.

4. Визначте основні принципи теоретизації науки і теоретизації медицини.

5. Схарактеризуйте об'єкт і предмет медицини.

6. Розкрийте основні принципи взаємовідносин техніки і медицини у сучасній цивілізації.

7. Проаналізуйте технічну складову медицини.

8. Які риси розвитку науки були характерні для першої третини ХХ сторіччя?

9. Схарактеризуйте сучасну методологію, включаючи методологічну складову сучасної медицини.

10. Як змінюється поняття наукової раціональності в останній третині ХХ ст.?

Література

1. Болезнь и здоровье: новые подходы к истории медицины / Европейский университет в Санкт-Петербурге; Институт истории общества им. Макса Планка; ред.: Ю. Шлюмбом, М. Хагнер, И. Сироткина; пер. с англ., нем. К. А. Левинсон. – СПб. : Изд-во ЕУСПб : Алетейя, 2008. – 299 с.

2. Кун Т. Структура научных революций. – К. : Port-Royal, 2001. – 228 с.

3. Полани М. Личностное знание [Электронный ресурс]. – М. : Прогресс, 1985. – 344 с. – Режим доступа: <http://www.koob.ru/polanyi/>

4. Рыбакова Е. В. Клеточная трансплатация – философия медицины ХХІ века / Е.В. Рыбакова, А.Н. Гридько // Doctor. – 2004. – № 4. – С. 18-20.

5. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини: навчальний посібник / за заг. ред. А. П. Алексеєнко, В. М. Лісового. – Харків : Колегіум, 2010. – 310 с.

6. Степин В. С. Теоретическое знание [Электронный ресурс]. – М., 2000. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/uploads/2013/09/steeppin.pdf>

7. Хрусталёв Ю. М. Философия науки и медицины: учебник [Электронный ресурс] / Ю. М. Хрусталёв. – М. : ГЭОТАР-Медиа. – 2009. – 784 с. – Режим доступа: http://vmede.org/sait/?page=13&id=Filosofija_u4_xrustalev_2009&menu=Filosofija_u4_xrustalev_2009.

Семінар 11. Методологічний інструментарій в медицині. (2 години)

1. Стиль наукового мислення в медицині.
2. Розвиток концепції причинності в теорії медицини.
3. Філософсько-методологічні проблеми визначення основних понять медицини.
4. Методологічні аспекти нозології в медицині.
5. Методологічні основи теорії лікування.

Основні поняття: методологія, особливості наукового мислення, мислення, стиль мислення, причинність, нозологія, хвороба, діагноз.

Контрольні питання

1. Розкрийте зміст античної медицини та каузальної системи Аристотеля.
2. Як змінюється картина світу і медицини в епоху Середньовіччя?
3. Як змінюється структура захворювань в епоху Відродження?
4. Презентуйте методологічні настанови концепції причинності в філософії Ф. Бекона, Р. Декарта.
5. Розкрийте проблему міри в філософії і медицині.

Література

1. Князев В. М. Вызов времени и медицина во времена постмодерна // Философия медицины – самосознание терапии / под ред. В. М. Князева. – Екатеринбург: УГМУ, 2014. – Т. 1. – С. 11–28.
2. Степин В. С. Философия науки и техники. Исторические типы научной рациональности [Электронный ресурс] / В. С. Степин, В. Г. Горохов. – Режим доступа: http://society.polbu.ru/stepin_sciencephilo/ch69_i.html
3. Степин В. С. Теоретическое знание [Электронный ресурс]. – М., 2000. – Режим доступа: <http://spkurdyumov.ru/uploads/2013/09/steeppin.pdf>
4. Философия и медицина / В. Ф. Сержантов, А. А. Корольков, М. А. Едимская и др. ; под ред. В. Ф. Сержантова, А. А. Королькова; ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 212 с.
5. Философские основания теории патологии: проблема причинности в медицине / В. А. Карпин, В. М. Еськов, М. А. Филатов, О. Е. Филатова

[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://philosophy.nsc.ru/site/journals/pdf>

6. Bunge M. Medical Philosophy: Conceptual Issues in Medicine. – World Scientific Publishing Company, 2013. – 288 p.

7. Thomas Metzinger — The Ego Tunnel. The Science Of The Mind and The Myth Of The Self [Электронный ресурс]. - Пер. с англ. Вячеслав Михайлов.– Режим доступа: <https://coollib.com/b/317749>

Семінар 12. Наукова медицина **(4 години)**

1. Історичний розвиток медичної теорії та практики. Донаукова медицина та її культурно-історичні варіації: проблема оцінки ефективності.

2. Визначальні риси наукової медицини. Наукова медицина як один з головних факторів зростання тривалості та якості людського життя у XIX-XX століттях.

3. Проблема відношення до теорій та практик альтернативної медицини.

4. Принципи науково-медичного тестування лікувальних методів та лікарських засобів.

5. Медицина як гуманістична професія та як бізнес. Комерціалізація та надмірна регуляція медичної діяльності як сучасні загрози медично-гуманістичному етосу.

Основні поняття: наукова медицина, донаукова медицина, доказова медицина, альтернативна медицина, плацебо, плацебо-контроль, рендомізація.

Контрольні питання:

1. Яким є внесок сучасної наукової медицини у зростанні тривалості та якості життя? Проілюструйте відповідь характерними прикладами та показниками. Чому незважаючи на це в розмовах про медицину панує негатив?

2. Якими є основні чинники ефективності сучасної наукової медицини?

3. Які головні відмінності між сучасною науковою медициною та іншими (давніми та сучасними) формами медицини?

4. На якому розумінні природи хвороби ґрунтувалися найдавніші медичні практики?

5. В чому полягала найважливіша зміна в розумінні природи хвороби, що відбулася у давніх Греції, Індії та Китаї? Чому, незважаючи на цю зміну, медицина залишалася малоефективною майже до XX ст.?

6. Назвіть кілька найважливіших для становлення сучасної медицини наукових відкриттів.

7. Якими є засади ефективного наукового тестування лікарських засобів? Що таке "золотий стандарт" у тестуванні?

8. Що таке рендомізація та плацебо-контроль? Для чого вони потрібні? Як вони забезпечуються?

Література

1. Анохин А. М. Философские проблемы медицины // Современные философские проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук / Под ред. В. В. Миронова. – М. : Гардарики, 2006. – С. 317–374.
2. Дубровский Д. И. Здоровье и болезнь – проблемы самопознания и самоорганизации // Философия здоровья / под ред. А. Т. Шаталова. – М. : ИФ РАН, 2001. – С. 86–109.
3. Карпин В. А. Введение в философию биологии и медицины // Вестник новых медицинских технологий: журнал. – Тула: ТулГУ, 2010. – Т.17, №1. – С. 11–13.
4. Князев В. М. Вызов времени и медицина во времена постмодерна // Философия медицины – самосознание терапии / Под ред. В. М. Князева. – Екатеринбург: УГМУ, 2014. – Т. 1. – С. 11–28.
5. Кузнецова Т. Г. Здоровье как философская проблема // Философия медицины — самосознание терапии / под ред. В. М. Князева. – Екатеринбург: УГМУ, 2014. – Т. 1. – С. 118–123.
6. Фесенкова Л. В. Проблема общей теории здоровья: традиционные и нетрадиционные концепции // Здоровье как проблема естественных и биомедицинских наук / И. К. Лисеев, Е. Н. Гнатик. – М. : ИФ РАН, 2008. – С. 221–243.
7. Философия медицины / Шевченко Ю. Л. и др. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2004. – 480 с.
8. Хрусталеv Ю. М. Философия науки и медицины / Ю. М. Хрусталеv, Г.И. Царегородцев. – М. : ГЭОТАР-Медиа, 2007. – 512 с.
9. Bunge M. Medical Philosophy: Conceptual Issues in Medicine. – World Scientific Publishing Company, 2013. – 288 p.
10. Tallis R. Hippocratic Oaths. Medicine and Its Discontents. – London, Atlantic Books, 2004. – 352 p.

Семинар 13. Соціально-філософські аспекти науки та медицини **(2 години)**

1. Концептуальні складові медичних практик: норма, погляд, простір, визнання, біль, смерть. (на прикладі клініки: М. Фуко. Народження клініки).
2. Трансформація влади і формування нових інституціональних структур: репресивні норми в медицині (М. Фуко. Психіатрична влада).
3. Медицина – парадигма філософії. Теорія особистості: дискурс – «Епоха нервозності» (З. Фрейд, В. Райх, К. Хорні).
4. Здоров'я в епоху глобалізації. Неоліберальне реформування медицини в умовах української дійсності (міф чи реальність?).

Основні поняття: здоров'я, норма, простір, біль, смерть, репресивні норми в медицині, дегуманізація, парадигма, невроз, особистість, глобалізація.

Контрольні питання:

1. Розкрийте значення складових медичних практик (за визначенням М. Фуко): норма, погляд, простір, біль, смерть.
2. Дайте визначення психіатричної влади. Які дисциплінарні механізми запроваджуються в медицині? (М. Фуко. Психіатрична влада)
3. В чому полягають етичні проблеми медицини у зв'язку із існуванням соціальної нерівності?
4. Які особливості етики взаємодії між лікарем та пацієнтом в умовах інформаційного суспільства?
5. Поясніть застосування принципу справедливості в медицині та суперечливість його змісту.
6. Перерахуйте досягнення біомедичної науки і практики, як змінюються уявлення про тілесність людини, її життя та смерть, перспективи в глобальному існуванні.

Література

1. Дубчак Л. О. Телемедицина: сучасний стан та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=soi_2017_1_28
2. Путров С. Ю. Біосоціальні технології впливу на здоров'я людини : соціально-філософський аналіз [Електронний ресурс] : дис. ... док. філос. наук. / С. Ю. Путров. – К., 2015. – 422 с. – Режим доступу: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/10159>
3. Радкау Й. Эпоха нервозности. Германия от Бисмарка до Гитлера [Электронный ресурс] / пер. с нем. Н. Штильмарк ; под науч. ред. С. Ташкенова ; нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». – М. : Изд. дом Высшей школы экономики, 2017. – 552 с. – Режим доступа: https://id.hse.ru/data/2017/08/12/1174382274/Радкау-текст_17_сайт.pdf
4. Старовойтов В. В. Современный психоанализ: грани развития [Электронный ресурс] – М. : ИФ РАН, 2008. – 127 с. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=NY2хоМуyVBoC&pg=PA2&dq=Старовойтов+В.+В.+Современный+психоанализ:+границы+развития+%5BТекст%5D+/-+В.+В.+Старовойтов+Рос.+Акад.+Наук,+Ин-т+философии.+М.+ИФ+РАН,+2008.>
5. Фуко М. Рождение биополитики. Цикл лекций. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://gtmarket.ru/laboratory/doc/6709>
6. Человек перед выбором в современном мире: проблемы, возможности, решения: Материалы Всероссийской научной конференции 27 – 28 октября 2015 г., ИФ РАН (Москва). В 3-х т. - Т. 3., под общ. ред. д-ра филос. наук,

проф. М. С. Киселевой [Электронный ресурс]. – М. : Научная мысль, 2015. – 256 с. – Режим доступа: https://iphras.ru/uplfile/root/biblio/kiseleva_2015/Kiseleva_2015_3.pdf

7. Эпштейн М. Н. Философия тела / М. Н. Эпштейн. Тело свободы / Г. Л. Тульчинский [Электронный ресурс]. – СПб. : Алетейя, 2006. – 432 с. – Режим доступа: http://platon.net/load/knigi_po_filosofii/kulturologija/filosofija_tela_m_n_ehpshtejn_telo_svobody_g_1_tulchinskij/16-1-0-427

Семинар 14. Філософсько-етичний аспект медицини **(2 години)**

1. Турбота про іншого та турбота про себе: концепт і практика сучасного світу.
2. Біоетика, біомедична етика – гуманістичний зміст, причини виникнення та особливості розвитку.
3. Етичні дилеми та ситуативні проблеми в сучасній біомедичній етиці. Право на гідне життя та право померти гідно: сучасна інтерпретація.
4. Етика медичного дослідження: футурологія про подальший вплив науки на людину та суспільство. Відповідальність науковця.
5. Особливості сучасного «гарного лікаря» та деонтологія суспільства по відношенню до лікаря. Медицина як гуманістична сфера та як бізнес.

Основні поняття: етика, турбота, біоетика, біовлада, футурологія.

Контрольні питання:

1. Назвіть основні причини зародження біоетики. Які з них на Вашу думку є найвагомішими?
2. Що означає «турбота»? Яким чином турбота втілюється (або має втілюватись) в сучасній медицині, науці, освіті?
3. Що таке трансгуманізм та яким чином він пов'язаний з медициною?
4. Які наукові відкриття у сфері медичних наук найближчим часом можуть викликати суттєві проблеми в галузі біоетики та деонтології в медицині?
5. Які наукові відкриття (розробки) змогли б навпаки вирішити деякі етичні проблеми у сфері медицини?

Література.

1. Смирнов С. А. Форсайт человека: Опыты по неклассической философии человека. – Новосибирск : ЗАО ИПП «Офсет», 2015. – 660 с.
2. Ахутин А. В. Практика субъективности и/или герменевтика субъекта. Критический анализ отношения «познания себя» и «заботы о себе» у позднего Фуко. // Человек.RU. Гуманитарный альманах. – Новосибирск : НГУЭУ, 2009. – № 5. – С. 44–66.

3. Иванченко Г. В. Забота о себе. История и современность. – М. : Смысл, 2009. – 304 с.
4. Алексеенко А. П. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини / А. П. Алексеенко, В. М. Лісовий. – Харків, Колегіум. – 2010. – 340 с.
5. Бильченко О. С. Врачебная этика и медицинская деонтология. – Харків, 2005. – 197 с.
6. Ковальова О. М. Деонтологія в медицині: підручник / О. М. Ковальова, Н. А. Сафаргаліна-Корнілова, Н. М. Герасимчук. – Харків, 2014.– 258 с.
7. Кривоносов М. В. Філософські соціально-екологічні проблеми медицини / М. В. Кривоносов, А. П. Алексеенко. – Харків, 2002. – 215 с.
8. Лікарі, пацієнти, суспільство. Права людини і професійна відповідальність лікаря в документах міжнародних організацій. - К., 1999.
9. Турак Й. А. Етичні і правові основи медичного втручання з погляду лікаря-практика. – Ужгород : Закарпаття, 2002.– 192 с.
10. Шамов И. А. Биомедицинская этика: учебник. – М. : ОАО «Издательство «Медицина», 2006 – 344 с.
11. Поттер В. Р. Біоетика – міст в майбутнє. – К. : Вид. В. Карпенко, 2002 – 216 с.
12. Хрусталеv Ю. М. Введение в биомедицинскую этику: учебное пособие для студ. мед. и фарм. вузов / Ю. М. Хрусталеv. - М. : Академия, 2010. – 224 с.

ПІДРУЧНИКИ, НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ, ХРЕСТОМАТІЇ ТА ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ

1. Анохин А. М. Философские проблемы медицины // Современные философские проблемы естественных, технических и социально-гуманитарных наук / под ред. В. В. Миронова. – М. : Гардарики, 2006. – С. 317–374.
2. Антологія сучасної аналітичної філософії, або жук залишає коробку / за наук. ред. А. С. Синиці. – Львів : Літопис, 2014. – 374 с.
3. Ильин В. В. Философия : учебник для вузов. – Ростов н/Д. : Феникс, 2006. – Т. 1: Метафилософия; Онтология; Гносеология; Эпистемология. – 824 с.
4. История философии: энциклопедия / сост. и главн. научн. ред. А. А. Грицанов. – Мн. : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2002. – 1376 с.
5. Канке В. А. Философия науки: краткий энциклопедический словарь. – М. : Омега-Л, 2008. – 328 с.
6. Кохановский В. П. Философия и методология науки: учебник для высших учебных заведений. – Ростов н/Д. : «Феникс», 1999. – 576 с.
7. Лебедев С. А. Философия науки: словарь основных терминов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Академический проект, 2006. – 320 с.
8. Левчук Л. Т. Психологія: історія, теорія, мистецька практика: навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. ВНЗ. – К. : Либідь, 2002. – 255 с.
9. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: онтологія людини: навч. посібник для студентів вищих учбових закладів. – К. : Абрис, 1995. – 336 с.
10. Новая философская энциклопедия: в 4 т. [Электронный ресурс] / Председатель научно-редакционного совета В. С. Степин. – М. : Мысль, 2000–2001. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Мысль, 2010. – Режим доступа: <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/page/about>
11. Пивоев В. М. Философия и методология науки: учебное пособие для магистров и аспирантов. – Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2013. – 320 с.
12. Словник найбільш уживаних термінів з циклу соціально-філософських дисциплін / І. Д. Єршоміна [та ін.] ; уклад. Л. В. Гнатюк [та ін.]. – Суми : Довкілля, 2008. – 253 с.
13. Соціально-філософські та етичні проблеми медицини: навч. посібник / За заг. ред. А. П. Алексеєнко, В. М. Лісового. – Харків : Колегіум, 2010. – 340 с.
14. Степанова И. Н. Философская антропология: проблемы, эпохи, идеи: учебное пособие. – Курган : Изд-во Курганского государственного университета, 2014. – 196 с.
15. Філософія. Природа, проблематика, класичні розділи. Хрестоматія: навч. посібник / В. П. Андрущенко, Г. І. Волинка, Н. Г. Мозгова та ін. За ред. Г. І. Волинка. – К. : Каравела, 2010 – 464 с.
16. Філософія: навч. посіб. / [Л. В. Губерський та ін.] ; за ред. д-ра філос. наук, проф. І. Ф. Надольного. – 8-е вид., стер. – К. : Вікар, 2011. – 456 с.
17. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л. В. Губерського. – К. : Знання, 2009. – 621 с.

18. Філософський енциклопедичний словник / голов. ред. В. І. Шинкарук. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
19. Хрусталёв Ю. М. Философия науки и медицины: учебник. – М. : ГЭОТАР-Медиа. – 2009. – 784 с.
20. Швырев В. С. Анализ научного познания: основные направления, формы, проблемы. – М. : Наука, 1988. – 176 с.
21. Штанько В. И. Философия и методология науки: учебное пособие для аспирантов и магистрантов естественнонаучных и технических вузов. – Харьков : ХНУРЭ, 2002. – 292 с.

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330-342.
2. Бердяев Н. А. О назначении человека. – Москва : Республика, 1993. – 383 с.
3. Бибихин В. В. Почему бытие есть? // Логос. Философско-литературный журнал. – 1991. – № 2.
4. Болезнь и здоровье: новые подходы к истории медицины / Европейский университет в Санкт-Петербурге; Институт истории общества им. Макса Планка ; ред.: Ю. Шлюмбом, М. Хагнер, И. Сироткина ; пер. с англ., нем. К. А. Левинсон. – СПб. : Изд-во ЕУСПб : Алетейя, 2008. – 299 с.
5. Бородай Ю. М. От фантазии к реальности. Происхождение нравственности. – М. : ИФРАН, 1995. – 297 с.
6. Бэкон Ф. Новый Органон // Соч.: В 2 т. – М.: Мысль, 1972. – Т. 2. – С. 5-222.
7. Вернадский В. И. Философские мысли натуралиста. – М. : Наука, 1988. – 519 с.
8. Декарт Р. Міркування про метод. – К. : Тандем, 2011. – 101 с.
9. Зеленогорский Ф. А. О методах исследования и доказательства / А. А. Воронин (ред.кол.), К. А. Томилин (сост.). – М. : РОССПЭН, 1998. – 319 с.
10. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство: Пер. с фр. – М. : Политиздат, 1990. – 415 с.
11. Князев В. М. Вызов времени и медицина во времена постмодерна // Философия медицины – самосознание терапии / под ред. В. М. Князева. – Екатеринбург: УГМУ, 2014. – Т. 1. – С. 11–28.
12. Конт О. Дух позитивной философии: Слово о положительном мышлении. Пер. с фр. – Изд. 2-е. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2011. – 80 с.
13. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки. – М., 1974. – 568 с.
14. Кочергин А. Н. Научное познание: формы, методы, подходы. – М. : Изд-во МГУ, 1991– 79 с.
15. Кун Т. Структура наукових революцій. – К.: Port-Royal, 2001. – 228 с.
16. Леви-Стросс К. Первобытное мышление / пер., вступ. ст. и прим. А. Б. Островского. – М. : Республика, 1994. – С. 15-18, 38-108.
17. Лоу С. Удивительные рассуждения рационального дантиста. // Лоу С. Философский тренинг. – М. : АСТ, Хранитель, 2007. – С. 104-117.
18. Лукач Д. К онтологии общественного бытия. Пролигомены. – М. : Прогресс, 1991. – С.34-72
19. Микешина Л. А. Эпистемология ценностей. – М. : РОССПЭН, 2007. – 439 с.
20. Моуди Р. Жизнь после жизни. – М. : София, 2009. – 256 с.
21. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. – К. : Основи-Дніпро, 1993. – 415 с.

22. Петленко В. П. Философия и патология: принцип эволюционизма; принцип целостности; принцип структурности. – М. : Издательство «Медицина», 1968. – 284 с.
23. Поппер К. Логика и рост научного познания: Избр. работы. – М. : Прогресс, 1983. – 605 с.
24. Рассел Б. Человеческое познание: его сфера и границы / пер. с англ. – К. : Ника-Центр, 1997. – 560 с.
25. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм // Сумерки богов. – М., 1990.
26. Смирнов С. А. Форсайт человека. Опыты по неклассической философии человека. – Новосибирск: Офсет, 2015. — 660 с.
27. Философия и медицина / В. Ф. Сержантов, А. А. Корольков, М. А. Едимская и др. ; Под ред. В. Ф. Сержантова, А. А. Королькова; ЛГУ им. А. А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 212 с.
28. Фрейд З. Психология бессознательного. - М. : АСТ : АСТ МОСКВА, 2008. – 605 с.
29. Фромм Э. Психоанализ и этика / сост. П. С. Гуревич, С. Я. Левит ; вступ. ст. П. С. Гуревич. – М. : АСТ, 1998. – 566 с.
30. Фромм Э. Медицина и этические проблемы современного человека / Э. Фромм // Догмат о Христе. – М. : Олимп, 1998. – С. 142-158.
31. Фуко М. Рождение клиники / пер. с фр. – М. : Академический Проект, 2010. – 252 с.
32. Фуко М. Рождение социальной медицины. // Мишель Фуко. Интеллектуалы и власть. Часть 3. Статьи и интервью. Пер. с фр. – М., 2006. – С. 79-106.
33. Фукуяма Ф. Доверие: соц. добродетели и путь к процветанию / пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина. – М. : АСТ, 2008. – 730 с.
34. Хабермас Ю. Познание и интерес // Философские науки. – 1990. – №1. – С. 88-99.
35. Хайтун С. Д. Феномен человека на фоне универсальной эволюции. – М. : КомКнига, 2005. – 536 с.
36. Хамітов Н. В. Грані людського буття: позитивні та негативні виміри антропокультурного. – Київ : Наукова думка, 2010. – 352 с.
37. Чалмерс Д. Сознательный ум. – М. : Эдиториал УРСС, 2013. – 512 с.
38. Чеснов Я. В. Телесность человека: философско-антропологическое понимание. – М.: ИФ РАН, 2007. – 213 с.
39. Шестаков О. А. Природа человека. Новое понимание. – М. : Спутник+, 2014. – 429 с.
40. Шеффер Ж.-М. Конец человеческой исключительности. – М. : Новое литературное обозрение, 2010. – 392 с.
41. Bunge M. Medical Philosophy: Conceptual Issues in Medicine. – World Scientific Publishing Company, 2013. – 288 p.
42. Schultze-Kraft M., Birman D., Rusconi M., Allefeld C., Görgen K., Dähne S., Blankertz B., Haynes J.-D. The point of no return in vetoing self-initiated movements // Proceedings of the National Academy of Sciences of the

United States of America. – 2016. – vol. 113 no. 4
(<http://www.pnas.org/content/113/4/1080.full>)

43. Schurger A., Sitt J. D., Dehaene S. An accumulator model for spontaneous neural activity prior to self-initiated movement // Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America. – 2012. – vol. 109 no. 42 (<http://www.pnas.org/content/109/42/E2904.full>)

44. Tallis R. Hippocratic Oaths. Medicine and Its Discontents. – London, Atlantic Books, 2004. – 352 p.

ЕЛЕКТРОННІ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

1. Britannica – www.britannica.com
2. Stanford Encyclopedia of Philosophy – <http://plato.stanford.edu>
3. The Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP) – <http://www.iep.utm>
4. Архів філософії історії – <http://www.nsu.ru/filf/rpha/index.htm>
5. Бібліотека "ПлатонаНет. Философия без границ" – <http://platon.net/>
6. Бібліотека гуманітарних текстів "Аудиториум" – <http://www.auditorium.ru>
7. Бібліотека Максима Мошкова – <http://lib.ru/FILOSOF/>
8. Бібліотека Михайла Грачова – <http://grachev62.narod.ru>
9. Бібліотека Російського гуманітарного Інтернет-університету – <http://www.i-u.ru/biblio>
10. Бібліотека текстів з філософії, психології і політики – <http://www.magister.msk.ru>
11. Бібліотека Янко Слави – <http://yanko.lib.ru>
12. Відкрита російська електронна бібліотека (сайт Російської державної бібліотеки) – <https://www.rsl.ru/>
13. Електронна бібліотека з філософії – <http://filosof.historic.ru>
14. Електронна гуманітарна бібліотека – <http://www.gumfak.ru/>
15. Національна бібліотека України ім. В.І. Вернадського – <http://www.nbuv.gov.ua>
16. Портал "Філософія online" – <http://phenomen.ru>
17. Сайт журналу "Вопросы философии" – <http://vphil.ru/>
18. Сайт журналу "Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка (Філософія. Політологія)" – http://philosophy.kiev.ua/ua/view/Vysnyk_KNU/78/19/6
19. Сайт журналу "Практична філософія" – <https://sites.google.com/site/practicsophy/home>
20. Сайт журналу "Социологические исследования" (Социс) – <http://socis.isras.ru>
21. Сайт журналу "Філософська думка" – <http://journal.philosophy.ua/>
22. Сайт Інституту філософії НАН України ім. Г.С. Сковороди – <http://filosof.com.ua>
23. Сайт кафедри філософської антропології С.-Петербурзького державного університету – <http://anthropologia.spbu.ru>
24. Сайт філософсько-літературного журналу "Логос" – <http://www.logosjournal.ru/>
25. Універсальна електронна бібліотека "In Folio" – <http://infofolio.asf.ru>
26. Філософська бібліотека Ренесансу – <http://renaissance.rchgi.spb.ru>
27. Філософська бібліотека Середньовіччя – <http://antology.rchgi.spb.ru>
28. Філософська енциклопедія – <http://terme.ru>

ТЕМИ РЕФЕРАТІВ

1. Свобода і відповідальність у науці – погляди Лауреатів Нобелівської премії в галузі біології, медицини та хімії.
2. Біоетика – шлях до стратегічної відповідальності.
3. Глобалізація та вимоги формування нової відповідальності професійних співтовариств.
4. Життя як цінність в дискурсі філософії та медицини.
5. Творчість у медичній діяльності.
6. Процеси технологічного забезпечення в медицині.
7. Етико-філософські проблеми в діяльності сімейного лікаря.
8. Соціальна робота та її медична спрямованість.
9. Правові та моральні аспекти в медичній діяльності.
10. Релігія й медицина: характеристика морально-етичних взаємовідносин.
11. Філософські, морально-етичні та правові аспекти евтаназії.
12. Феноменологія суїциду (світоглядна мотивація).
13. Екологічна свідомість людини: філософські та природознавчі аспекти.
14. Методологія та методика пізнавального виховання дітей з обмеженими можливостями.
15. Соціальна та медична діагностика в діяльності лікаря.
16. Біохімічні процеси та їх вплив на соціальну поведінку людини.
17. Соціальна та генетична вмотивованість діяльності людини.
18. Психоаналітична концепція сутності людини та засоби її соціальної корекції.
19. Соціальна та психофізіологічна складові діяльності людини.
20. Світоглядно-філософські та біологічні складові агресивної діяльності людини.
21. Проблема творчості та її драматизм.
22. Природні та соціальні засади конформізму.
23. Елітарна та егалітарна свідомість: біологічні та соціально-духовні виміри.
24. І. Мечніков: здорова людина в здоровому суспільстві. Історичні етико-правові аспекти клінічних досліджень.
25. Біополітика: сутність, проблеми, представники.
26. Феномен хвороби в сучасній медицині та масова культура.
27. Філософська антропологія та медичне знання.
28. Етичні проблеми медицини (на конкретному прикладі).
29. Фармакологічні маніпуляції свідомості: перспективи та загрози.
30. Здоровий спосіб життя і моральний смисл життя: проблеми взаємообумовленості.
31. Зміст здоров'я і здорового способу життя.
32. Евтаназія як форма конституювання суб'єкта: проблеми свободи та відповідальності.
33. Методологія лікарської діагностики.

34. Методологія оцінки ефективності засобів лікування та проблема ефективності альтернативної медицини.
35. Головні фактори ефективності наукової медицини.
36. Найвпливовіші концепції розвитку знання ХХ століття у застосуванні до медичної теорії та практики.
37. Еволюційна епістемологія як спосіб розуміння процесу розвитку знання.
38. Проблема свободи волі в перспективі сучасних нейрофізіологічних та соціологічних досліджень.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕФЕРАТУ

Кожен аспірант / здобувач має надати реферативну роботу з обраної філософської теми, на основі спеціально підібраних джерел, самостійно проведеного дослідження, яке б засвідчувало відповідний рівень філософської культури та вміння здійснення наукового дослідження.

Тему реферату аспірант / здобувач обирає зі списку орієнтованих тем, що додається або формулює сам, узгодивши її з викладачем філософії.

Загальні вимоги до реферативної роботи:

- чіткість та логічна послідовність матеріалу;
- переконливість аргументації;
- стислість і точність формулювань.
- обсяг – 20-25 сторінок;
- бібліографічний опис – відповідно до вимог до дисертаційних робіт. - Використовувати джерела останніх років видання;
- мова – українська;
- шрифт – Times New Roman, розміром 14, з 1,5 міжрядковим інтервалом, у форматі А4 (210×297);
- шрифт у заголовках – прописними літерами (великими);
- поля – 20 мм з усіх боків. Вирівнювання – по ширині, у заголовках – по центру;
- кожен розділ починати з нового аркуша. Слово “Розділ” не писати;
- нумерація сторінок – в правому верхньому кутку.

Структура реферату:

- титульний аркуш за зразком, що додається;
- зміст;
- вступ із зазначенням актуальності теми, мети та завдань, об’єкта, предмета, елементів новизни дослідження;
- основна частина (розділи та підрозділи);
- висновки;
- список використаних джерел.

Реферат подавати у пластиковій папці за 30 днів до заліку на паперовому та електронному носіях.

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ТИТУЛЬНОЇ СТОРІНКИ РЕФЕРАТУ

Запорізький державний медичний університет
Міністерства охорони здоров'я України
Кафедра суспільних дисциплін

СОЦІОКУЛЬТУРНА ДИНАМІКА МЕДИЦИНИ

Виконав: аспірант (здобувач)
кафедри.....
Коваленко Микола Іванович

Запоріжжя
2018

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ ЗМІСТУ РЕФЕРАТУ

ЗМІСТ

Вступ.....	3
1. Поняття “медицини ” в історико-філософському і науковому знанні.....	5
2. Онтологічні характеристики медицині.....	11
3. Медицина як соціокультурний феномен.....	17
Висновки.....	22
Перелік використаних джерел.....	24

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЗАЛІКУ

1. Поняття світогляду. Історичні типи світогляду.
2. Міфологія як первинна форма світогляду.
3. Міфологічні основи медицини.
4. Поняття релігії. Релігія і медицина.
5. Сутність, структура, функції і призначення філософії. Філософія та медицина.
6. Союз філософії і медицини: історико-філософський аспект.
7. Медична реальність та її складові. Проблеми предмета медицини.
8. Структура та особливості медичного знання.
9. Філософсько-етичні проблеми медицини.
10. Історія філософської думки про місце людини у світі.
11. Людина як неприродна істота. Онтологічний дуалізм – два способи буття.
12. Свобода та її буттєві виміри: сутність, межі; етичні, політичні, економічні та екзистенційні виміри свободи
13. Психологія як інтерпретація та поглиблення проблеми онтологічного дуалізму: буття психіки як терапевтична тема (З.Фрейд, К.Юнг, Е.Фромм, К. Хорні, А.Маслоу, В. Франкл та ін.)
14. Світоглядні засади філософської антропології
15. Історична ретроспектива поглядів з античності до наших днів.
16. Предметне поле філософської антропології: цінності, сенс життя, страждання, смертність, страх, любов.
17. Психологічний та етологічний контексти біотичного для соціального. Пристрасті та інстинкти в контексті соціального як чинники формування людини.
18. Проблема тілесності: від спостереження за тілом до народження клініки.
19. Міждисциплінарність медичної антропології. Історія виникнення та розвитку медичної антропології.
20. Хвороба як категорія культури: хвороба – захворювання – недуга (disease – illness – sickness).
21. Лікування та цілительство (treatment – healing). Лікування та піклування (treatment – cure) .
22. Медична антропологія як механізм конструювання лікаря. Лікар як технічний експерт та біовлада. Лікар – пацієнт: антропологічні аспекти. Лікар – цілитель.
23. Предметне поле медичної антропології: культурно-органічний синдром, діста, гендер, репродукція, геном, епідеміологія та ін.
24. Типи медичних систем: клініка (сучасна, традиційна), нетрадиційна (народна). Медичні системи різних країн.
25. Свідомість (психіка, ментальність) у філософській перспективі.
26. Матерія як філософська категорія.
27. Психологічна проблема у філософії та медицині. Основні напрямки сучасної філософії свідомості та аргументація їх прибічників.
28. Спиритуалістична концепція хвороби та лікування: історія та сучасність.

29. Матеріалістична концепція хвороби та лікування як одна з визначальних характеристик наукової медицини.
30. «Доктор плацебо» та інші менталістські аспекти сучасної медицини.
31. Проблема єдності людської свідомості в перспективі експериментів з пацієнтами з розділеними півкулями кори головного мозку.
32. Проблема свободи волі у світлі експериментів К. Лібета та ін.
33. Наукове пізнання та його ознаки. Поняття методу, методики та методології.
34. Емпіричний та теоретичний рівні наукового пізнання та їх методи.
35. Проблема методологічного плюралізму в сучасній науці
36. Сучасна філософія науки і медицини: основні функції та структура.
37. Основні теорії наукового пізнання: неопозитивізм і аналітична філософія (Б. Рассел, К. Поппер, Т. Кун, П. Фейєрабенд, М. Полани).
38. Історія взаємодії філософії, науки й медицини.
39. Теоретизація науки і медицини, проблема предмета медичної діяльності.
40. Медицина в сучасній цивілізації: філософія техніки і медицина.
41. Медицина та філософія науки в ХХІ столітті: сучасна методологія науки.
42. Стиль наукового мислення в медицині.
43. Розвиток концепції причинності в теорії медицини.
44. Філософсько-методологічні проблеми визначення основних понять медицини.
45. Методологічні аспекти нозології в медицині.
46. Методологічні основи теорії лікування.
47. Історичний розвиток медичної теорії та практики. Донаукова медицина та її культурно-історичні варіації: проблема оцінки ефективності.
48. Визначальні риси наукової медицини. Наукова медицина як один з головних факторів зростання тривалості та якості людського життя у ХІХ-ХХ століттях.
49. Проблема відношення до теорій та практик альтернативної медицини.
50. Принципи науково-медичного тестування лікувальних методів та лікарських засобів.
51. Медицина як гуманістична професія та як бізнес. Комерціалізація та надмірна регуляція медичної діяльності як сучасні загрози медично-гуманістичному етосу.
52. Концептуальні складові медичних практик: норма, погляд, простір, визнання, біль, смерть. (на прикладі клініки: М. Фуко. Народження клініки).
53. Трансформація влади і формування нових інституціональних структур: репресивні норми в медицині (М. Фуко. Психіатрична влада).
54. Медицина – парадигма філософії. Теорія особистості: дискурс – «Епоха нервозності» (З. Фрейд, В. Райх, К. Хорні).
55. Здоров'є в епоху глобалізації. Неоліберальне реформування медицини в умовах української дійсності (міф чи реальність?).
56. Турбота про іншого та турбота про себе: концепт і практика сучасного світу.

57. Біоетика, біомедична етика – гуманістичний зміст, причини виникнення та особливості розвитку.
58. Етичні дилеми та ситуативні проблеми в сучасній біомедичній етиці. Право на гідне життя та право померти гідно: сучасна інтерпретація.
59. Етика медичного дослідження: футурологія про подальший вплив науки на людину та суспільство. Відповідальність науковця.
60. Особливості сучасного «гарного лікаря» та деонтологія суспільства по відношенню до лікаря. Медицина як гуманістична сфера та як бізнес.

ГЛОСАРІЙ

Агностицизм – вчення, що заперечує повністю або частково можливість пізнання світу. Однією з сучасних форм агностицизму є теорія ієрогліфів, згідно з якою людина пізнає не об'єктивні риси речей чи явищ, а символи, які не мають нічого спільного з предметами, які вони позначають.

Альтернативною медициною називають лікувальні засоби, практики та інституції, що існують і діють у сучасному світі поряд з науковою медициною. Альтернативною медициною є будь-яка медична практика, продукти і методи лікування, які не задовольняють критеріям доказової медицини і, як правило, не включаються до навчальних курсів, створених медичними навчальними закладами. Альтернативним методам лікування не вистачає наукового обґрунтування і їх ефективність або недоведена, або спростовується. Прикладами можуть служити гомеопатія, Аюрведа, хіропрактика, акупунктура.

(грец. *ανθρωπος* — людина, *λογος* — наука) — наука, що вивчає тілесну природу людини, її походження і подальший розвиток, близько стоїть до суспільних наук, також наука про походження й еволюцію людини, утворення людських рас і про нормальні варіації фізичної будови людини.

Антропоцентризм (грец. *ανθρωπος* — людина і лат. *centrum* — центр) — філософське вчення, за яким людина є центром Всесвіту і метою всіх подій, які в ньому відбуваються, що вона створена Богом «за своїм образом і подобою». Принцип, відповідно до якого людина є завершенням еволюції світобудови. Сам термін був вперше вжитий в добу Відродження. Суть його полягає в тому, що центр Всесвіту переноситься від проблем світобачення до конкретних проблем людини.

Антиглобалізм – опір регулюванню світових процесів з єдиного центру, без урахування інтересів інших країн та народів; боротьба з фінансовими спекуляціями й за розвиток реальної економіки; рух за збереження культурного розмаїття; захист малого та середнього бізнесу, врегулювання проблем «третього світу».

Бездуховність – це тваринне існування людини. Бездуховність знаходить свій вияв у: 1) відсутності віри в Бога, у світле майбутнє, в себе, свої сили та можливості; 2) скороченні сакральних (святих) зон у житті людини. Сакральна зона – це зона, в якій немає місця меркантильним відносинам, кощунству, сарказму, навіть гумору.

Біль – своєрідне відчуття, що виникає внаслідок сильних подразнень нервової системи. Є симптомом багатьох хвороб.

Больові подразнення сприймаються периферійними нервовими рецепторами і передаються по нервових провідниках до головного мозку.

Біль являє собою захисну реакцію організму, що виникла в процесі еволюційного розвитку. Іноді біль є першою ознакою хвороби або сигналом небезпеки, що загрожує організмові від навколишнього середовища. В цьому плані біль відіграє позитивну роль. Але при надмірній інтенсивності і тривалості біль перетворюється на хворобливе явище. Це зумовлюється тим, що тривалі сильні подразнення периферійних рецепторів, які сприймають біль, супроводжуються невинним надходженням больових імпульсів до відповідних центрів головного мозку. Внаслідок цього настає розлад їхньої діяльності, що позначається на роботі багатьох систем організму.

Відповідно до різноманітності причин болю, для його полегшення й гамування застосовуються численні засоби.

Біовлада (фр. *Bioouvoir*) – поняття сучасної політичної філософії, введене у вживання М. Фуко. Термін вперше використаний в роботі «Воля до знання» (1976), що є першим томом його «Історії сексуальності». Це історично нова технологія володарювання, націлена на управління життям як таким. Фуко пов'язує її появу з розвитком капіталістичних відносин і формуванням національних держав, коли необхідність розвитку, накопичення і раціонального перерозподілу ресурсів викликала до життя новий, «позитивний» вигляд влади, заснований вже не на страху смерті, а на захисті життя. В середині «біовлади» М. Фуко виділяє дві складові: «анатомо-політику», що базується на контролі життя людського тіла, збільшенні його можливостей і продуктивності за допомогою дисциплінарних технологій, і «біополітику», яка регулює життя населення в цілому, його тривалість, якість, рівень народжуваності і т.ін. за допомогою таких заснованих на зростанні знання технологій влади, як демографія, масова освіта, охорона здоров'я, сексуальність і т.п. Подібне перетворення життя в політичний об'єкт призводить до того, що зворотною стороною і крайніми формами **біовлади** стають такі явища, як евгеніка, расова політика, а також масовий геноцид, здійснюваний за расовою або національною ознакою, зазвичай обґрунтовується необхідністю захисту життя роду.

Біоетика – у розумінні її засновника В.Р. Поттера, це наука виживання, що включає до сфери своєї наукової зацікавленості не лише людину з її тілесністю та ціннісними вимірами, а світ усього живого. У визначенні біоетики, поданому в Енциклопедії з біоетики (Нью-Йорк, 1978 р.), котре є певним узагальненням напрацьованого на той час теоретичного матеріалу стверджується, що біоетика – це систематичне дослідження людської поведінки в межах наук про життя та здоров'я, що проводиться в світлі моральних цінностей та принципів. За Б. Юдіним та П.Д. Тищенком: "**Біоетика** (біомедична етика) – галузь науки, котра формується на межі медичної етики та етики науки; міждисциплінарна галузь досліджень та експертизи, предметом котрої є ціннісна проблематика, що стосується лікаря

та пацієнта, а також етичні проблеми, що виникають в біомедичних дослідженнях та в науках про поведінку, зокрема при експериментуванні на людині; етичні аспекти проблем, пов'язаних з виділенням та розподілом ресурсів на охорону здоров'я та медичну допомогу"; "Біоетика – міждисциплінарна галузь знань, котра охоплює широке коло філософських та етичних проблем, що виникають у зв'язку з бурхливим розвитком медицини, біологічних наук та використанням у сфері охорони здоров'я високих технологій". С.В. Пустовіт: *біоетика* – це міждисциплінарна галузь знання та людської практики, мета котрої – збереження та розвиток життя за допомогою етичних механізмів та принципів".

Буття – це гранично широке поняття; фіксує характеристики та прояви світу через зіставлення з небуттям; найвища цінність для людини. Проблема буття – це передусім проблема: бути чи не бути? Некласична філософія звернула увагу на те, що маємо підстави вести розмову не про буття як таке, а про те, що і як нам надано в контактах із дійсністю. *Види буття*: буття природи; буття суспільства; буття людини; буття духовного (ідеального); буття Бога.

Випадковість виражає те, що витікає із зовнішніх зв'язків між явищами. Випадковість – це те, що в даних умовах може мати місце (різних формах і проявах), а може й ні. Категорія "випадковість" корелює з поняттям "ймовірність".

Відмінність діалектики і метафізики полягає у розумінні: зв'язку старого і нового; джерела розвитку, руху, зміни; "механізму" розвитку, способу переходу від старої до нової якості; спрямованості розвитку; у стилі мислення, усвідомлення дійсності; суті істинного знання; самої суті пізнання. Метафізика дає однозначну, статичну і умоглядну картину світу.

Відображення – це загальна властивість матеріальних тіл власними змінами відображати особливості взаємодіючих з ними інших матеріальних тіл.

Гіпотеза – науково обґрунтоване припущення про існування явищ, про внутрішню структуру або функції явищ, про причини виникнення і розвиток явищ, вірогідність яких на сучасному етапі виробництва і науки не може бути перевірена й доведена.

Гіпотетико-дедуктивний метод – метод наукового пізнання, сутність якого полягає в створенні системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез, з яких у кінцевому рахунку виводяться твердження про емпіричні факти.

Глобалізація – це становлення єдиного економічного, політичного,

правового та культурного простору («універсалізація світу») на основі нових технологій; інтеграція та взаємозалежність всіх соціальних процесів у всесвітньому масштабі. **Ознаки глобалізації:** транснаціоналізація ринків фінансових, матеріальних, людських, енергетичних та інших ресурсів; застосування нових науковеских та комунікаційних технологій, інформатизація суспільного виробництва; лібералізація норм життєдіяльності, вільний ринок, скасування кордонів та митних перешкод, свобода вибору та підприємницької і соціальної ініціативи; мобільність інвестицій, індустрій, інформації, індивідів; послаблення ролі держави-нації; уніфікація стилю життя та культурних стереотипів. **Суб'єкти глобалізації:** країни «Великої двадцятки» (G20-great20) та «Великої вісімки» (G8-great8); США, Канада, Англія, Франція, Німеччина, Італія Японія, Росія; ТНК – транснаціональні компанії (Microsoft, GeneralMotors, Nokia, Газпром тощо); міжнародні організації та об'єднання – ООН, ЄС, НАТО, СТО, ВВФ, ФІФА, СНД тощо. **Наслідки глобалізації:** посилення конкуренції між національними виробниками; посилення нерівності країн, особливо цифрової (виокремлюються країни «ядра» глобалізації та країни її «периферії»); прискорення науково-технічного (технологічного) прогресу; «зіткнення цивілізацій» (і в таких формах як війна); детериторизація країн (наприклад, ЄС (шенгенська зона) або 6 країн Персидської затоки); поступова втрата культурної самобутності країнами та етносами.

Глобалізм – принцип формування, організації, функціонування та розвитку світу як цілісної політичної, економічної, соціокультурної суперсистеми; *стиль діяльності* соціальних суб'єктів, за яким певне питання розглядається та вирішується в контексті загальнолюдських проблем, що потребують для свого розв'язання спільних зусиль; *система*, що дає змогу завдяки наднаціональним інституціям та за допомогою новітніх технологій упорядковувати соціальне буття людства як цілісність; *ідеологія*, що дає певну картину світу, логіку функціонування світової спільноти та шляхи подальшого розвитку соціуму й стратегію його реформування. Онтологічним підґрунтям глобалізму є глобальна економіка й наднаціональне політичне регулювання з боку міжнародних інституцій, а аксіологічним – культура світових супердержав, у якій можна виокремити західну та східну складові. **Цінностями глобалізму** виступають: універсальність в організації соціального простору, принципи демократичного управління, свобода (у тому числі й світоглядна свобода) та права людини, глобальна держава, глобальний вільний ринок, інтеграція. Глобалізм зумовлює перехід соціуму від локального регіоналізму до глобального універсалізму, від відокремлених ідеологій і програм функціонування суспільства до загальнопланетарних стратегій розвитку, від індивіда, що локально мислить і діє, до «глобально вимірної людини».

Глобальні проблеми сучасності (точка зору вітчизняних дослідників): запобігання світової термоядерної війни; подолання зростаючого розриву в

рівні економічного і культурного розвитку між країнами, усунення економічної відсталості, голоду, злиднів і неписьменності; *забезпечення* подальшого економічного розвитку людства необхідними для цього природними ресурсами; *подолання* екологічної кризи; *припинення* «демографічного вибуху» чи демографічної кризи в країнах через більш раціональне регулювання народжуваності; своєчасне *передбачення* і запобігання негативних наслідків НТР; *стримування* міжнародного тероризму, поширення наркоманії, алкоголізму і СНІДу; *вирішення* проблем освіти і соціального забезпечення, культурної спадщини й моральних цінностей.

Глобальні проблеми сучасності (точка зору ООН): розповсюдження демократичного управління; скорочення масштабів бідності та злиденності; відвернення кризисних ситуацій, боротьба з тероризмом; енергетика і навколишнє середовище; скорочення масштабів поширення СНІДу, наркоманії, алкоголізму; поширення можливостей жінок.

Діагноз – як складний пізнавальний процес, сутність якого полягає у відображенні об'єктивно існуючих закономірностей в свідомості людини. Об'єктивно існуючими закономірностями в даному випадку є анамнестичні відомості про хворого в широкому діапазоні – від суб'єктивних відчуттів хворого до даних фізикальних, лабораторних інструментальних досліджень.

Діалектика – це: теорія розвитку та загального зв'язку; метод пізнання та перетворення світу; наука про загальні закони розвитку природи, суспільства та мислення (людини); мистецтво вести спір (таке розуміння діалектики було в античній філософії). Діалектика підрозділяється на об'єктивну (закони розвитку природи та суспільства) та суб'єктивну (закони пізнання та перетворення світу). Суб'єктивна діалектика повинна відображати об'єктивну діалектику.

Дегуманізація – втрата духовних і моральних цінностей суспільства; відмова від світогляду, заснованого на справедливості, уваги та поваги до особистості, до індивідуальних якостей людини.

Догматизм – методологічна позиція (спосіб мислення і відповідний спосіб дій) суб'єкта, який послідовно дотримується в пізнанні, переконаннях та способі життя застарілих поглядів (ідей, теорій, норм та правил), незважаючи на зміну ситуації, нові умови буття чи критику своєї позиції (як вияву консерватизму, шаблонності мислення). Вразливість позиції догматизму полягає в її неефективності, невиправданості, недоцільності при зміні (іноді багаторазовій) життєвих ситуацій, коли дотримання старих поглядів заважає вирішувати нагальні теоретичні і практичні проблеми.

Доказова медицина — використання в щоденній медичній практиці (у діагностиці, лікуванні й профілактиці) медичних технологій і ЛП,

ефективність яких доведена у фармакоепідеміологічних дослідженнях із застосуванням науково обґрунтованих математичних оцінок імовірності успіху й ризику.

Донауковою медициною називають медичні засоби, практики й інституції в більш ранній період, коли досягнення природничих наук ще не знаходили ефективного застосування у медицині, а засоби лікування не піддавалися ретельному науково обґрунтованому тестуванню.

Дуалізм – визнання двох коренів буття – матеріального і духовного – рівноправними і взаємодіючими.

Духовність – це характеристика соціального буття людини, її внутрішній духовний світ (в якому визначено сенс життя, цінності, норми, ідеали), її прагнення до самовдосконалення. Духовність передбачає прагнення: 1) до знань; 2) до добра, морального життя; 3) до краси. Духовність часто пов'язують з: 1) аскетизмом, тобто обмеженням самого себе; 2) угамуванням своїх гордощів; 3) постійною працею над собою з метою самовдосконалення.

Духовне здоров'я – це такий динамічний стан людини, який характеризується стійкістю духу, жагою до життя і творчості, прагненням до пізнання, самопізнання, самовдосконалення, високим рівнем культури, моралі й сумління. Духовне здоров'я можна визначити як спроможність особистості регулювати своє життя і свою діяльність у відповідності до гуманістичних ідеалів, які виробило людство в процесі історичного розвитку. Саме духовне здоров'я є визначальним у ставленні людини до себе, до інших, до суспільства і є пріоритетним в ієрархії здоров'я.

Духовне здоров'я особистості – це прагнення до істини, добра, це здатність діяти із любові до ближнього, це причетність до живої і неживої природи. Духовне здоров'я є головним джерелом життєвої сили й енергії. Його характеризують як здатність людини співчувати, співпереживати, надавати допомогу іншим, бажання покращити навколишнє життя і активно сприяти цьому; чесність і правдивість; самовдосконалення особистості як частини вдосконалення світу; відповідальне ставлення до самого себе і свого життя.

Душа – за сучасними уявленнями поняття душі походить з анімістичних понять про особливу силу, що існує в тілі людини і тварини, а іноді – і рослини. З давніх часів людина задавалася питанням про відмінність живого і неживого. У ході розвитку міфологічного мислення сформувалося поняття про душу, як про деякий атрибут живої істоти. Сновидіння призвели до уявлень про душу, як про субстанцію, яка існує незалежно від тіла. За Платоном, душа є безсмертною і нематеріальною і передує існуванню у фізичному тілі. Душа – термін, яким переважно релігія, ідеалістична

філософія та донаукова психологія позначали психіку, внутрішній світ людини. Згідно з ідеалістичними релігійними концепціями, душа розглядається як нематеріальна потойбічна безсмертна сила, що тимчасово перебуває в тілі й є основою, джерелом психічних явищ.

Канд. мед. наук Мельник А.І. у 2016 році увів нову назву для вчення про душу – анімологія (від лат. *anima* – душа; грецького *λόγος* (*logos*) – вчення, наука), яка включає три основні частини: анімогенез (гіпотетичний шлях душі від її зародження до безсмертя), анатомія і фізіологія душі живої особи, хвороби душі і її зцілення.

Захворювання – (*Disease*) (за Л. Айзенбергом) – біомедична категорія, що вказує на ступінь відхилення від норми показників, патологічний процес, який проявляється порушеннями морфології (анатомічної, гістологічної будови), обміну речовин чи/та функціонування організму (його частин) у людини / тварини.

Здоров'я – це вік, зріст, маса тіла, частота пульсу, артеріальний тиск, життєва ємність легенів, сила кисті, відновлення частоти пульсу після навантаження, рухливість способу життя і наявність шкідливих звичок.

Здоровий спосіб життя означає дотримання науково обґрунтованих рекомендацій Всесвітньої організації охорони здоров'я та інших медичних організацій. Його необхідність виходить із того, що багато причин пошкодження стану здоров'я можна уникнути. Заснований на загальних рекомендаціях щодо харчування, необхідних фізичних навантажень, гігієни, тренування холодом, позбавленні від шкідливих звичок та залежностей, запобіганню захворюванням, що передаються статевим шляхом. Також включає в себе психологічний елемент – гармонію з оточуючим робочим середовищем, здорові суспільні відносини.

(грец. *eu* – добре + грец. *θάνατος* – смерть) – практика припинення (або скорочення) лікарем життя людини, яка страждає невиліковним захворюванням, відчуває нестерпні страждання, на задоволення прохання хворого в безболісній або мінімально болісній формі з метою припинення страждань.

Еклектика – поверхневе, безпринципне з'єднання в одному погляді прямо протилежних позицій без виділення головного, визначального положення.

Емпіризм (грецьк. – досвід) вважав чуттєве пізнання основним і вбачав головну мету у дослідному вивченні об'єктів. Емпіризм близький до сенсуалізму. Цієї точки зору дотримувались англійські філософи XVII ст. Ф. Бекон, Дж. Локк, Т. Гоббс, французькі матеріалісти XVIII ст.

Епіфеноменалізм – дуалістичне вчення, згідно якого свідомість є нематеріальним епіфеноменом, “побічним продуктом” мозку, який ніяким чином не впливає ні на які фізичні процеси, а отже – ніяким чином не впливає на поведінку людини.

Етіологічний рівень хвороби. Ним визначаються взаємодія факторів з організмом і подальший хід можливих подій: становлення хвороби або функціонування організму на фізіологічному рівні. І.В. Давидовський зазначає, що в поняття етіології має входити не тільки конкретно найменування діючого фактора, але і перш за все відображення взаємозв'язку чинного початку і відповідної реакції організму в ході становлення і розвитку хвороби. Такий підхід можна назвати «принципом зв'язку». Необхідність такого розуміння етіології видно на прикладах, коли під впливом одного і того ж фактора виникають різні захворювання або навпаки, під впливом різних факторів розвиваються однакові захворювання. Етіологічний фактор майже ніколи не проявляє себе «специфічним винуватцем» тільки певного захворювання. Він не просто діє на організм, а взаємодіє з ним, і причинно-наслідковий зв'язок при цьому не має визначеності, вірніше, передвизначеності. На хворобі позначаються як властивості фактора, так і властивості, організму. При такому розумінні етіології можна очікувати або збереження ходу фізіологічних процесів організму, або появи різних захворювань, або появи якогось конкретного захворювання. Останнє прийнято називати «специфічним».

Життя – форма існування матерії, найхарактернішими рисами якої є обмін речовин, розмноження, адаптація. Життя – явище природи, представлене у вигляді існування у Всесвіті живих систем. Життя на Землі з'явилося приблизно 2-3 млрд. років тому. Існує кілька гіпотез виникнення земного життя, з яких найбільш розповсюдженою є гіпотеза самозародження. **Ознаки життя** поділяються на: 1) *Біологічні*: а) обмін речовин; б) адаптація; в) розмноження. 2) *Соціальні*: а) діяльність, праця; б) свобода; в) творчість; г) спілкування; д) емоційне відношення до навколишнього світу; е) дотримання загальнообов'язкових правил (норм) суспільного життя.

Закон – це зв'язок між явищами, який є об'єктивним, необхідним, загальним, внутрішнім, суттєвим, повторювальним. Виокремлюють три групи законів: *окремі закони* – притаманні певним формам руху матерії (закони механіки, хімії, біології тощо); *особливі закони* – притаманні усім або багатьом формам руху матерії (закони математики, кібернетики, закони збереження); *загальні, універсальні закони* (закони діалектики).

Закони діалектики: закон єдності і боротьби протилежностей – вказує на джерело розвитку: сутність речі, а також можливості її змін визначаються внутрішніми протиріччями; джерелом розвитку є вирішення протиріч; **закон взаємного переходу кількісних змін в якісні і навпаки** – цей

закон вказує на механізм розвитку. Сутність цього закону розкривається через наступні категорії: **якість** - філософська категорія, що позначає суттєву характеристику предмета, яка не може змінюватися. Це те, завдяки чому одна річ відрізняється від іншої; **кількість** – філософська категорія, що позначає несуттєву характеристику предмета, яка може змінюватися – наприклад, об'єм, вага, інтенсивність тощо; **міра** – інтервал, в рамках якого кількісні зміни не переходять в якісні (наприклад, мірою води є температура з 0 до 100 градусів за Цельсієм); **стрибок** – форма розвитку, форма переходу от однієї якості до другої; **закон заперечення заперечення** – відображає спадкоємність між тим, що заперечується і тим, що заперечує. Зміст закону – розвиток здійснюється через нескінчену кількість діалектичних заперечень. Цей процес відбувається об'єктивно як діалектичне заперечення елементів старого і утвердження елементів нового, тобто і в новому є старе, але в перетвореній формі, в "знятому" вигляді. В діалектиці заперечувати – не значить просто сказати "ні", або оголосити річ неіснуючою, або "знищити її будь-яким способом". Спосіб діалектичного заперечення має бути таким, щоб давав змогу далі розвиватися, щоб була спадкоємність старого з новим.

Зв'язок – поняття, що відбиває взаємообумовленість речей і явищ, розділених у просторі і часі. Зв'язки можуть бути: об'єктивними і суб'єктивними, внутрішніми і зовнішніми, суттєвими і несуттєвими, простими і складними, необхідними і випадковими, причинними і наслідковими, сталими і несталими, постійними і тимчасовими, прямими і опосередкованими, повторюваними і неповторюваними, одиничними, загальними і всезагальними. Типи зв'язків в залежності від структурної організації матерії: механічні, фізичні, хімічні, біологічні, суспільні. Суспільні зв'язки у свою чергу можуть бути: релігійні, виробничі, етнічно-племенні, національні, родинні, групові, правові, особистісні тощо. Дуже важливими для науки і практики є пізнання закономірних зв'язків.

Зміст і форма – філософські категорії. Зміст – сукупність усіх елементів і взаємозв'язків між ними в предметі, явищі, процесі. Форма – спосіб організації змісту. Зміст та форма завжди взаємопов'язані. Зміст завжди оформлений, а форма – змістовна. Зміст відіграє головну роль. Розвиток змісту і форми відносно самостійний.

Ідеалізм – напрямок в філософії, що визначає первинним ідеальне. Субстанцією світу є дух, ідея. Виокремлюють *об'єктивний* ідеалізм та *суб'єктивний* ідеалізм.

Ідеологія – система поглядів, ідей, переконань, цінностей та установок, що виражають інтереси певної соціальної групи чи спільноти, в яких усвідомлюються і оцінюються відносини людей до дійсності і один до одного, соціальні проблеми і конфлікти, а також містяться цілі (програми) соціальної діяльності, спрямованої на закріплення або зміну існуючих

суспільних відносин. Ідеологія – це те, як суспільство чи спільнота бачить та інтерпретує світ. Ідеологія разом із суспільною психологією, яка включає буденні, емпіричні погляди, суспільні почуття, настрої, звички, входить до складу суспільної свідомості. Ідеологія слугує для того, щоб або запропонувати зміни в суспільстві або збереження відданості певному набору ідеалів. Ідеології є сукупністю абстрактних засад, якими суспільство послуговується в трактуванні громадських справ, і, таким чином, вони займають визначне місце в політиці. Кожна політична чи економічна тенденція ґрунтується на певній ідеології, без огляду на те, чи виражена вона явно в певній обдуманій системі. Ідеології, що прагнуть до змін у суспільстві називають радикальними, революційними, ідеології, що прагнуть до збереження традицій суспільства, називають консервативними.

– характеристика притаманності, властивості предмету чи явища, що впливає з його внутрішньої природи.

Інтераціоналізм – дуалістичне вчення, згідно якого свідомість та фізичні процеси (в мозку) взаємодіють, так що не лише фізичні процеси в мозку впливають на психічні стани, але й навпаки – психічні стани впливають на фізичні процеси у мозку і через них – на поведінку людини чи тварини.

Інтенціональність – властивість думок та висловлювань бути про щось.

Інформаційне суспільство – це нова фаза розвитку цивілізації, в якій головними продуктами виробництва є інформація, знання та технології. І.с. настає внаслідок інформаційно-комп'ютерної революції й базується на інформатизації всіх сфер життєдіяльності суспільства і галузей економіки та управління, єдиній найновішій інтегрованій системі зв'язку. Це забезпечує кожній особі (закріплюється законодавчими актами) доступ до публічної інформації і знань та зумовлює радикальні зміни в усій системі суспільних відносин (політичних, правових, духовних та ін.). Завдяки цьому забезпечується прогрес суспільства і свобода людини, можливість реалізація її потенціалу. **Риси інформаційного суспільства:** зростання долі інформаційних комунікацій, продуктів та послуг у ВВП (валовому внутрішньому продукті); створення глобального інформаційного простору, який забезпечує: (а) ефективну інформаційну взаємодію людей; (б) їх доступ до світових інформаційних ресурсів; (в) задоволення їхніх потреб щодо інформаційних продуктів і послуг.

Категорії філософії постмодернізму – лабіринт, сімулякр, абсурд, деконструкція. **Лабіринт** – категорія філософії постмодернізму; символ заплутаності, складності, багатоаспектності сучасної культури і всього людського буття. Особливою значимістю поняття лабіринту наповнюється в

епоху глобальної комп'ютеризації. Фактично вже комп'ютерні бази даних (і їхня організація), а особливо мережі, типу Інтернету, являють собою величезний лабіринт, у якому можна блукати у всіляких напрямках, на самих різних рівнях. Життя сучасної людини – це блукання лабіринтом. Лабіринт "всесвітньої павутини" (www) приймає участь в активному глобальному переформуванні свідомості сучасної людини в напрямку орієнтації її від реального чуттєво-конкретного світу до віртуальної реальності. Лабіринт як структурний принцип організації символічної Бібліотеки культури займає центральне місце в романі У.Еко «Ім'я троянди». **Абсурд** – категорія постмодернізму. У світах лабіринту й несвідомого керівним принципом стає не розум, а інтуїція, дії й мотиви розуму нерідко уявляються парадоксальними або абсурдними. Абсурд здобуває особливу семантику, тому що на ньому як на діючому принципі ґрунтуються багато арт-практик ХХ-ХХІ ст. За допомогою цього поняття описується коло явищ сучасного мистецтва, літератури й культури, що не піддаються формально-логічній інтерпретації, вербальній формалізації. Сучасні явища часто свідомо сконструйовані за принципами алогізму, парадоксу, нонсенсу. Абсурд, алогізм, парадоксальність, нісенітниця, безпредметне, нефігуративне і тому подібні поняття залучаються для позначення: 1) творчо насиченого потенційного хаосу буття, що наповнений безліччю сенсів; 2) для опису в сфері творчості того, що становить його глибинні основи й не піддається формально-логічному поясненню; 3) у сучасних філософських концепціях абсурд часто осмислюється як позначення надмірності («избыточности» – рос.) сенсів. **Симулякр** – категорія постмодернізму. Симулякр – це муляж, видимість, імітація образу, символу, знака, за якими не стоїть ніякої позначуваної дійсності, порожня шкарлупа, що маніфестує, презентує принципову присутність відсутності реальності. Термін "симулякр" був введений у філософію Жаном Бодрийяром для позначення речей (книга "Симулякри й симуляції", 1981), що заповнили суспільство глобального споживання. У Бодрийяра поняття симулякра використано для опису сучасної соціально-політичної ситуації у цивілізованому світі. Він вважає, що сучасність вступила в еру тотальної **симуляції** всього у всьому. Влада, соціальні інститути, політичні партії, культурні інститути, включаючи й всю сферу мистецтва, не займаються серйозними, реальними речами й проблемами, а тільки симулюють такі заняття, ведуть симулятивну гру в глобальному масштабі. Звідси головний продукт такої гри – симулякри, безкрайне море симулякрів, що утворюють певну гіперреальність, яка сьогодні стає реальнішою самої реальності, тому що нам доводиться жити й діяти тільки в ній. **Деконструкція** – категорія постмодернізму. Деконструкція – це: 1) спроба сутнісної естетизації мислення, активного використання художнього досвіду для розширення можливостей новоєвропейської філософської традиції; 2) спроба непрямого звертання до інтелектуального досвіду давніх і східних духовних практик і розумових парадигм на шляхах творчого сполучення цих практик з європейським філософським досвідом; 3) тип філософствування, який відрізняється

активною грою на опозиціях і антиноміях, розумінням тексту як "події". Деконструкція відмовляється від істини у всіх її проявах.

Квазіпатичні процеси близькі до сучасного розуміння «функціональних захворювань», під якими також мається на увазі відсутність структурних («органічних») порушень. Але якщо до «функціональних захворювань» відносять практично будь-які порушення функції органу або системи з невстановленим патологічним процесом (діенцефальні синдроми, неврастенія і т. Д.), То під квазіпатичним процесом розуміється лише зміна функції систем збереження гомеостазу з повною безпекою їх функції та структури. Деякі форми квазіпатичних процесів можуть відповідати обговорюваній нині проблемі передхвороби, хоча і не включають її повністю.

Клонування – синонім копіювання будь-яких об'єктів. В біології має значення безстатевого розмноження.

Концепції істини: 1. *Класична* – істина – це вірне, адекватне відображення предмета в свідомості людини. 2. *Конвенціональна (договірна)* – істина – це результат договору, згоди людей щодо трактовки будь якого явища чи предмета. 3. *Прагматична* – істина – це все те, що приносить прибуток. 4. *Екзистенціальна* – істина – це наявність свободи вибору та душевного комфорту. 5. *Релігійна* – істина – це Бог, його настанови. 6. *Гегель* – істина – це дійсність, що відповідає поняттю. 7. *Наше розуміння* – істина – це поняття про світ та окремі речі, що відповідає дійсності.

Креативність – це здатність створювати і знаходити нові оригінальні ідеї, відхиляючись від прийнятих схем мислення успішно вирішувати завдання нестандартним чином. Це бачення проблем під іншим кутом та їх вирішення унікальним способом. Креативне мислення це революційне і творче мислення, що носить конструктивний характер. Креативне мислення має цінність в бізнесі, науці, культурі, мистецтві, політиці – словом, у всіх динамічних життєвих областях, де розвинена конкуренція. У цьому і полягає її цінність для суспільства.

Людина – соціальна і біологічна істота, яка наділена свідомістю й мовою, здатністю працювати, оцінювати навколишній світ і активно його перетворювати. Людину слід розглядати як *індивіда* (характеристика людини як представника людського роду з його психічними та фізіологічними особливостями), *особистість* (соціальна характеристика людини – погляди, знання, моральні настанови, соціальний статус), *індивідуальність* (характеристика самотнього, оригінального в людині). **Сутнісними рисами людини є:** вміння виготовляти засоби праці; свідомість, наявність потреб, інтересів, ідеалів, об'єктів поклоніння («тотем»); соціальність (життя в суспільстві); життєдіяльність людини не запрограмована її природою (як

тварин), а має свідомий, вольовий характер; знання моральних заборон («табу»).

Матеріалізм – напрямок у філософії, що визначає первинним матеріальне, природу. Субстанцією світу є вічна та нескінчена матерія.

Матерія – філософська категорія, яка позначає об'єктивну реальність. Підходи до розуміння матерії в філософії: *матерія* – це субстанція, першопочаток всього існуючого (античність – вода у Фалеса, вогонь у Геракліта, атом у Демокрита); *матерія* – все те, що має вагу, протяжність, є речовиною (Новий час); *матерія* – це філософська категорія, яка позначає об'єктивну реальність, яку людина може відображати в своїх відчуттях, але яка існує незалежно від людини (діалектичний матеріалізм – В.І.Ленін). **Види матерії:** 1. *Речовина*. 2. *Поле* – магнітне поле; поле ядерних сил; гравітаційне; електричне; радіохвилі; ультразвук; рентгенові промені; іонізуюче випромінювання тощо. Неречовинні види матерії не мають маси. 3) *Антиречовина*. **Структурні рівні матерії:** *неорганічний рівень* – мікросвіт (з грецьк. – малий); макросвіт (з грецьк. – великий); мегасвіт (з грецьк. – надвеликий, величезний); *органічний рівень* – “живий комплекс”, сукупність рослин, тварин, мікроорганізмів, що населяють планету; *соціальний рівень* – людина, особистість, сім'я, плем'я, народність, нація, соціальна група, суспільство.

Матерія як фізична реальність – поняття, що охоплює фізичний простір, матеріальні об'єкти (фізичні тіла), що певним чином розташовані у фізичному просторі і змінюють це розташування з часом, закони і закономірності цих змін, властивості тіл та простору (зокрема, фізичні поля та хвилі), які визначають характер руху (змін розташування у просторі) фізичних тіл.

Метафізика – це поняття в історико-філософському аспекті має ряд значень: 1) метафізика – це синонім філософії; 2) метафізика – це концепція розвитку, метод пізнання, альтернативний діалектиці. В значенні "антидіалектика" термін "метафізика" запровадив у філософію Гегель; 3) метафізика в переносному розумінні (буденному) вживається для означення чогось абстрактного, малозрозумілого, умоспоглядального; 4) метафізика – спосіб з'ясування світоглядних питань, які не піддаються осягненню за допомогою експерименту та методів конкретних наук; 5) метафізика – це вчення про надчуттєві, недоступні досвідові принципи і начала буття (існування світу).

Метод пізнання – сукупність процедур, за допомогою яких людина отримує істинне знання про світ, сукупність прийомів та операцій теоретичного і емпіричного пізнання, а також практичного освоєння дійсності.

Методика – фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, яка призводить до заздальгідь визначеного результату. У науковому пізнанні методика грає важливу роль в емпіричному дослідженні (спостереженні й експерименті). На відміну від методу в завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту і на регламентації дій дослідника.

Методологія – 1) сукупність методів дослідження, що застосовуються в якійсь науці, або 2) вчення про методи пізнання.

Методи емпіричного рівня наукового пізнання: *спостереження* – це певна система фіксування та реєстрації властивостей і зв'язків досліджуваного об'єкта в природних умовах або в умовах експерименту; *вимірювання* – являє собою певну систему фіксації та реєстрації кількісних характеристик досліджуваного об'єкта за допомогою різноманітних вимірювальних приладів та апаратів; *експеримент* – система пізнавальних операцій, пов'язаних з дослідженням об'єктів у спеціально створених для цього умовах, які сприяють виявленню, вимірюванню, порівнянню їхніх властивостей та зв'язків. Експеримент широко застосовують не лише в природничих науках, й у соціальній практиці, де він відіграє значну роль у пізнанні та управлінні суспільними процесами.

Методи раціонального рівня наукового пізнання: *аналіз* – це розчленування предмета на його складові частини (сторони, ознаки, властивості, відношення) з метою їхнього всебічного вивчення; *синтез* – це об'єднання раніше виділених частин (сторін, ознак, властивостей); *абстрагування* – це метод відволікання від деяких властивостей та відношень об'єкта і одночасно зосередження основної уваги на тих властивостях та відношеннях, які є безпосереднім предметом наукового дослідження; *узагальнення* – це метод наукового пізнання, який фіксує загальні ознаки та властивості певної групи об'єктів, здійснює перехід від одиничного до особливого і загального; *індукція* – метод наукового пізнання, на підставі знання про окреме робиться висновок про загальне; *дедукція* – це метод наукового пізнання, коли на основі знання загального пізнається окреме; *ідеалізація* – процес мисленнєвої побудови можливих ідеальних об'єктів. Межі ефективності ідеалізації визначаються *практикою*. *Історичний* (відтворення логіки розвитку досліджуваного об'єкту) і *логічний* (відтворення сутності об'єкту в системі понять) методи.

Мислення – це процес опосередкованого і узагальненого відображення у мозку людини предметів об'єктивної дійсності в їхніх істотних властивостях, зв'язках та відношеннях; здібність встановлювати зв'язок між явищами в поняттях.

Міфологія – світогляд, в рамках якого розуміння світу здійснюється через: поєднання знання і віри, реальності та фантазії; використання метафор (художніх засобів). *Функції міфа*: формування колективних уявлень, норм і цінностей; розкриття тайни народження, смерті, розвитку.

Можливість і дійсність – філософські категорії. *Дійсність* – це актуальне буття. *Можливість* – це потенційне буття. 3 види можливостей: *реальна* – є умови і є тенденція (закон, процедура) розвитку; *формальна* – тільки при збігу обставин можливо здійснення; *абстрактна* – ні при яких обставинах, ніколи не здійснюється. Щоб дійсність перетворилася в можливість необхідно: 1. Наявність певних умов. 2. Наявність відповідних тенденцій (законів, процедур).

Монізм (грец. monos - один, єдиний) – 1) зведення різноманітності всього, що існує (речей, явищ, процесів та ін.) до чогось єдиного – субстанції, першооснови, першопочатку; 2) виведення всього існуючого з одного початку, з однієї субстанції; 3) єдиний погляд у процесі обговорення певного питання чи проблеми; 4) відсутність альтернативи.

Ознаки монізму як парадигми певного типу раціонального мислення: однозначність, лінійність, строгість виведення, визнання дечого єдиного – один Бог, один початок, один світ, одна причина.

Народна, (традиційна медицина, або цілительство) — набір знань з медицини, що виникли до сучасної медицини (до біомедицини) та продовжують розвиватися паралельно з нею як альтернативна медицина. За визначенням ВООЗ, народною медициною є «практики, знання та вірування з охорони здоров'я, що включають використання рослин, тварин, мінералів, духовних практик, терапії руками, вправи, застосовані окремо або разом, з метою лікування, діагностування та запобігання хворобам та підтримки здоров'я». Найпоширенішою формою народної медицини є траволікування, але також існує велике число її систем, пов'язаних з культурами окремих народів, наприклад: Аюрведа, традиційна китайська медицина, тибетська медицина, акупунктура та багато інших.

Наука – це система об'єктивних знань про навколишній світ, що постійно розвивається; це діяльність по виробництву, збереженню та розповсюдженню нових знань; сукупність засобів, методів та прийомів пізнання. Актуальні напрямки сучасної науки: нанотехнології – управління властивостями речовини на атомному рівні; розробка нових джерел відновлюваної енергії, нових способів зберігання та транспортування енергії; молекулярна біологія – механізми спадковості, лікування захворювань на молекулярному і генному рівнях; екологія – способи збереження чистоти навколишнього середовища; комп'ютерні технології.

Наукова медицина – система медичних засобів, практик та інституцій, що ефективно застосовує досягнення теоретичних природничих наук та наукову методологію для відкриття, тестування і застосування лікарських засобів. Дуже близьким є поняття *доказової медицини*. На думку багатьох дослідників, справді ефективна наукова медицина сформувалася зовсім недавно, у ХІХ-ХХ століттях.

Наукова парадигма – це комплекс основоположних понять, правил, взірців, принципів наукового дослідження, в рамках якого здійснюються наукові дослідження. Т. Кун визначав парадигми як “визнані всіма наукові досягнення, що протягом певного часу дають модель постановки проблем і їхніх розв’язок науковому співтовариству”.

Нормальна наука – дослідження в рамках усталеної наукової парадигми. На думку Куна, ефективне наукове дослідження неможливе поза тією чи іншою науковою парадигмою.

Наукова революція – це зміна наукової парадигми; відмова від старої, раніше панівної парадигми і прийняття нової – “виняткові ситуації, в яких виникає зміна професійних приписів” (Т. Кун).

Небуття – антитеза (протилежність) буття, ніщо. Буття і ніщо не можуть існувати один без одного. Відсутність буття не є якась абсолютна порожнеча, а є процес заперечення буття, який являє собою не що інше, як перехід в інше існування. "Буття" - "небуття" утворюють категоріальну пару, за допомогою якої відбивається "онтологічна доля" кожного конкретного сущого. Раціональне розуміння небуття можливо тільки лише в якості заперечення, яке є необхідним моментом буття. Відродження інтересу до "небуття" в сучасній філософії пов'язано з цілим рядом глобальних проблем, породжених техногенною цивілізацією, здатних увесь світ перетворити в "небуття". Криза європейської культури, криза раціоналізму призводить до того, що не просто робиться спроба вивести буття з небуття, а з'являється прагнення довести, що небуття не лише існує, але що воно первинне і абсолютне, тоді як буття по відношенню до нього вторинне.

Необхідність визначає те, що закономірно витікає із внутрішнього, суттєвого зв'язку предметів, процесів та явищ, що обумовлено усім попереднім розвитком і в силу цього наступає чи повинно наступити. Необхідність – це суттєвий, усталений зв'язок явищ, процесів, предметів, що обумовлений усім попереднім їх розвитком. Необхідність є проявом закону розвитку.

Новий світовий порядок визначають: 1. Глобалізація. 2. Інтереси. 3. Релігійно-етнічний фактор. 4. Світова фінансова криза. Криза активізує інтелектуальну сферу, що сприяє привнесенню нових форм раціонального розв'язання проблем. Криза виступає закономірним кроком до нового рівня впорядкованості соціуму, нового світового порядку.

Нозологія (від грецьк. *nósos* — хвороба і *...логія*; буквально — вчення про хворобу). Традиційно під Н. розуміли розділ *патології*, що включає загальне вчення про хвороби (загальна Н.), а також вивчення причин (*етіологія*), механізмів розвитку (*патогенез*) і клінічних особливостей окремих хвороб (приватна Н.), класифікацію і *номенклатуру хвороб*. Проте Н. у цьому розумінні не має чітких кордонів з поняттям «патологія». У сучасній медичній літературі зазвичай уживається поняття «Нозологічний підхід», тобто прагнення клініцистів і представників теоретичної медицини до виділення нозологічної форми, для якої характерні певна причина, однозначний патогенез, типові зовнішні прояви і специфічні структурні порушення в органах і тканинах. Наприклад, *кашлюк* характеризується специфічним збудником, визначеними механізмом розвитку хворобливого процесу і клінічними проявами (по зовнішніх ознаках і лабораторних даних).

Норма – одне з найбільш складних понять в медицині та біології. Всеосяжного визначення норми в даний час немає. Умовно в медицині під нормою можна розуміти показники і їх кількість, що характеризують біологічний процес, а також стан, функціонування і будову органів, систем органів і всього організму, які різко не відрізняються від загальноприйнятих середніх величин.

За М. Фуко, зміцнення позицій медичного знання в суспільному житті тісно пов'язано з поняттями «норми» і «патології», які з медичного дискурсу переходять в дискурс юридично-політичний.

Поняття норми і патології непостійні, схильні до змін і залежать від прийнятих в соціумі уявлень. Психологічна наука в цьому світі представлена, по Фуко, якоюсь системою придушення «відхилень» і носить репресивний характер. Якщо ще в першій половині ХІХ ст. основним політичним дискримінантом минулого і сьогодення виступала історія, то в останній третині того ж століття цю роль починають грати психіатрія і психологія (так, по Ч. Ломброзо, революціонери мають гармонійні обличчя, тоді як особам анархістів притаманні фізичні недоліки).

У той же час складаються і специфічні референти психіатрії – адміністративні, сімейні і політичні. При цьому психіатрія відмовляється від поняття «часткового божевілля»: тепер суб'єкт вражений божевіллям цілком.

Відхилення від «норми», вважає Фуко, означає вихід людини з-під влади тоталітарного дискурсу своєї епохи. Божевілля стає якимось гарантом інтелектуальної і духовної свободи людини.

Об'єктивність – філософське поняття, що означає характеристику предмета, зміст знання чи спосіб існування (дійсності), яка полягає в їхній незалежності від людської свідомості (суб'єкта пізнання).

Одиничне, особливе, загальне – філософські категорії. *Одиничне* – відображає неповторне, унікальне, оригінальне в предметі, явищі, процесі. *Загальне* – це типичне, повторювальне, наявне для множини предметів, явищ,

процесів. *Особливе* – це спосіб поєднання одиничного й загального в предметі, процесі, явищі.

Онтологія (від грецьк. «сущє» та «слово», «вчення») – філософське вчення про буття як таке.

Організм – позиція, згідно з якою будова світу подібна до живого організму.

Основне питання філософії (ОПФ) – точки зору щодо цієї проблеми:
а) *Імануїл Кант* (1724-1804) – Німеччина. ОПФ – це питання: 1. Що я можу знати? 2. Що я повинний робити? 3. На що я можу сподіватися? 4. Що таке людина? б) *Альберт Камю* (1913-1960) – Франція. ОПФ – це питання чи варте життя бути прожитим? (в Україні кожен рік близько 5 тисяч вбивств і 17 тисяч самогубств). в) *Марксистська точка зору*: ОПФ – це питання про співвідношення матеріального і ідеального. Це питання має дві сторони: 1) що первинно - матерія чи свідомість? 2) Чи пізнаваний світ?

Особливості наукового пізнання: з'ясування суті досліджуваних предметів, явищ, процесів та законів їх розвитку; логічна та концептуальна несуперечливість; системність, точність, обґрунтованість, перевірка практикою.

Пам'ять – психічний процес, який полягає в закріпленні, збереженні та наступному відтворенні минулого досвіду, що дає можливість його повторного застосування в життєдіяльності людини. Виділяють такі види пам'яті за методом запам'ятовування: *мимовільна* – інформація запам'ятовується без спеціальних прийомів заучування, під час виконання діяльності або роботи з інформацією; *довільна* – цілеспрямоване заучування за допомогою спеціальних прийомів. Ефективність запам'ятовування залежить від прийомів та цілей запам'ятовування. За характером переважаючої психічної активності: *рухова* – пам'ять на рухи та їх системи; *емоційна* – пам'ять на почуття, які виступають стимулом до діяльності; *образна* – пам'ять на уявлення: зорова, слухова, нюхова, смакова, дотикова; *словесно-логічна* – специфічна людська, запам'ятовується думка у формі понять. За тривалістю збереження інформації: *короткочасна* пам'ять забезпечує запам'ятовування одноразової інформації на короткий проміжок часу – від кількох секунд до хвилини; *довготривала* пам'ять – збереження інформації протягом тривалого часу; *оперативна* пам'ять – проявляється під час виконання певної діяльності і необхідна для її виконання в кожний заданий проміжок часу.

Панпсихізм – вчення, згідно якого усе в дійсності має як фізичні, так і психічні властивості.

Пізнання – сукупність процесів, процедур і методів набуття знань про явища і закономірності об'єктивного світу; вища форма відображення об'єктивної дійсності, процес вироблення знань; це процес надбання, зберігання та розповсюдження нових знань; спосіб існування свідомості. **Типи пізнання:** наукове – процес отримання об'єктивного, істинного знання; художнє – відображення існуючої реальності через знаки, символи, ситуації, художні образи; релігійне – створення або уточнення системи уявлень про Бога (як вважається, для порятунку людини). **Структура пізнавального процесу:** суб'єкт пізнання – людина, група, суспільство в цілому; об'єкт пізнання – те, що пізнається (фрагмент навколишнього середовища); результат пізнання може мати такий вигляд: об'єктивні знання; омана (не умисне викривлення дійсності); брехня (свідоме викривлення інформації). **Види знань** – наукові; художні; релігійні; життєві. Цінується такий тип знання як „know how” – „знаю як” (знання технологій). **Форми раціонального пізнання:** поняття – форма людського мислення, що відображає суттєві ознаки предметів, явищ об'єктивної реальності; судження – це форма думки, в якій щось стверджується або заперечується. У судженнях виражається зв'язок між поняттями, розкривається їх зміст, дається визначення; умовивід – це така форма думки, коли з одного чи кількох суджень виводиться нове судження, в якому міститься нове знання. **Форми чуттєвого пізнання:** відчуття – суб'єктивний образ об'єктивного світу (дає знання про якусь одну характеристику предмета); сприйняття – це цілісний образ предмета, що діє в певний момент на органи чуття; уявлення – це конкретні образи предметів чи явищ, які раніше діяли на органи чуттів.

Плацебо (лат. *placebo* – я сподобаюся) – речовини, що не мають лікувальних властивостей, але прийняття яких пацієнтами, які вважають їх дієвими ліками, дає деякий позитивний терапевтичний (психотерапевтичний) ефект. Ступінь вияву ефекту плацебо залежить від схильності людини до навіювання, довіри до лікаря, авторитету клініки. Плацебо застосовуються при клінічному випробуванні нових лікарських препаратів, у процедурі кількісної оцінки ефективності ліків для виключення психотерапевтичного ефекту. Їм надають якнайбільшу схожість з препаратами, що проходять випробування, за кольором, смаком, запахом; вони використовуються в тій же лікарській формі (таблетки, пігулки та ін).

В процесі випробування частина пацієнтів – *експериментальна група* – приймають лікарський препарат, що проходить випробування, а інша частина – *контрольна група* – приймають плацебо (вважаючи, що приймають справжні ліки). Оцінка лікувальних властивостей препарату, що проходить випробування, здійснюється через порівняння результатів лікування у експериментальній групі та плацебо-“лікування” у контрольній групі.

Щоб препарат вважався діючим, ефект від його застосування має перевищувати ефект плацебо на величину, що має математично обґрунтовану статистичну значущість. Це означає, що ймовірність того, що виявлена

відмінність між результатами експериментальної групи та контрольної групи є випадковістю, є дуже низькою.

Щоб потрапляння пацієнтів у експериментальну та контрольну групи не залежали від якихось чинників, які можуть суттєво вплинути на результат (вік, стать, добробут тощо), групи формують засобами, що забезпечують випадковість потрапляння в ту чи іншу групу (наприклад, методом “орел чи рішка” або з допомогою випадкової послідовності чисел). Це називають *рендомізацією*.

Щоб уникнути помилкових висновків часто використовують *подвійно сліпий контроль* – організацію випробування, за якої ані хворий, ані медперсонал, включаючи лікаря, не знають, хто з пацієнтів приймає плацебо, а хто – випробовуваний препарат.

Плюралізм (лат. pluralis - множинний) 1) визначення не однієї, а декількох першооснов усього, що існує, виведення всього існуючого із двох і більше субстанцій; 2) множинність поглядів, припущень, думок у процесі обговорення певного питання чи проблеми; 3) існування альтернатив.

У евристичному аспекті плюралізм - система поглядів (думок, ідей, концепцій) суб'єктів наукового та філософського пізнання, яка виникає з особливого бачення об'єкта пізнання, що породжує їх розум. Саме на підставі особливого бачення (концепту) формують парадигму науково-пізнавальної та філософської діяльності й створюють різні теорії.

Ознаки плюралізму: багатозначність, нелінійність, варіативність гіпотез, нестрогість виведення, визнання дечого багатоманітного: багато початків, багато світів, багато причин та ін.

Погляд (інтерпретація через філософію М. Фуко. «Народження клініки. Археологія погляду медика»). Сучасна феноменологія проводить відмінність між поглядом і зором, поглядом і оком. Оком дивляться, для того щоб віддалитися від зримого на безпечну дистанцію, оглядати його не зближуючись. Погляд має фізичну природу, володіє потужною кінетичною енергією. Поглядом можна "вбити", "помилувати", "заборонити", "підняти".

Лікареві ставиться в обов'язок дивитися на нас, оглядати наше тіло. М. Фуко зазначає, що клініка за допомогою погляду об'єктивує тіло.

Об'єктивація тіла – це витіснення з нього внутрішньої енергії життя. Обмеження ступенів свободи людського тіла вкорінене в метафізику клініки. У клініці стурбовані хворобою, носій якої їм байдужий. «Те, що представлено – це хвороба сама по собі в притаманному їй тілі, що належить не хворому, але істині. У лікарні хвороба, – випадок, в клініці хворий, випадок своєї хвороби, транзиторий об'єкт, яким вона оволодіває» (М. Фуко). Невипадково клініцисти в спілкуванні між собою своїх пацієнтів маркують грижами, інсультами, переломами і т. д.

Позитивізм – напрямок, заснований у XIX ст. Огюстом Конттом, який продовжував традицію емпіризму, визнаючи єдиним джерелом знання є

зовнішньо-чуттєвий досвід і розглядаючи наукові теорії як результат індуктивного узагальнення цього досвіду.

Почуття – це специфічні людські, узагальнені переживання ставлення до людських потреб, задоволення або незадоволення яких викликає позитивні або негативні емоції – радість, любов, гордість або сум, гнів, сором тощо. На відміну від емоцій і настроїв, почуття мають виражену об'єктивну прив'язку: вони виникають щодо чого або когось, а не ситуації в цілому. «Я боюсь цієї людини» – це почуття, а «Мені страшно» – це емоція. В якості почуття виявляється ставлення особистості до праці, подій, інших людей, до самої себе. За якістю переживань відрізняють одні емоції і почуття від інших, наприклад радість від гніву, сорому, обурення, любові тощо.

Праця – процес свідомої, доцільної діяльності людей щодо перетворення і пристосування навколишнього середовища для задоволення своїх потреб і інтересів; засіб самовираження й самоствердження особистості, реалізації її досвіду, інтелектуального і творчого потенціалу; спосіб відтворення соціальності. Виокремлюють *об'єктивні* (умови функціонування суспільства, потреби та інтереси людей; рівень розвитку суспільного виробництва; соціальна структура суспільства; державний лад тощо) та *суб'єктивні чинники праці* (людський капітал; професійний рівень робочої сили, уміння й навички до виробничої діяльності; місце праці в ціннісних орієнтаціях людини; соціальний досвід, культура її здійснення тощо). *Атрибутами праці* є: воля, творчість, дисципліна, взаєморозуміння. Її *новими формами* є: віртуальна праця, праця як самоорганізована людиною вільна діяльність, фрілансінг, праця оstarбайтерів тощо. Складовими *мотиваційного комплексу праці* виступають: вдосконалення механізму матеріального заохочення, модернізація системи оцінки праці, формування системи активізації персоналу, розвиток корпоративної стратегії, моральне стимулювання, мотивація досягнення, поліпшення системи планування професійної кар'єри тощо. *Класифікація праці* будується на підставі виокремлення функції, яка для результативності певного виду праці має вирішальне значення (кваліфікована – некваліфікована, ручна – автоматизована, конкретна – абстрактна, фізична – інтелектуальна, наймана – самоорганізована, примусова – вільна, продуктивна – непродуктивна, віртуальна – реальна тощо). *Основні тенденції розвитку праці в 21 столітті* – посилення складності, інтегрованості, динамічності, цілісності, набуття глобального характеру. В *уявленнях* про місце і роль праці в ціннісних орієнтаціях сучасної особистості можна виокремити: посилення меркантилізму, індивідуалізму, мобільності працівника, зростання вимог щодо її умов, оплати, безпеки, змісту та привабливої атмосфери здійснення трудового процесу, адекватної соціальної оцінки.

Предметом філософії науки – є загальні закономірності й тенденції наукового пізнання як особливої діяльності з виробництва наукових знань,

взятих у їх історичному розвитку і розглянутих у соціокультурному контексті, що історично змінюється.

Принцип (від лат. *principium*) — начало, основа) – означає фундаментальне положення, первісне начало, найсуттєвішу основу певної концепції, теорії.

Принципи діалектики – все в світі змінюється, рухається, розвивається; все в світі взаємопов'язано, існує зв'язок всього із усім; протиріччя – це джерело та причина саморуху світу.

Причинність (каузальність) – взаємовідношення речей і процесів матеріального світу, за якого одні (причини) породжують інші (наслідок). Причинність основний принцип наукового пояснення світу, протистоїть диву (в релігії) – явищу, яке не має природних причин.

Простір і час – це основні форми існування матерії. **Простір** – форма існування (буття) матерії, яка характеризується принаймні, двома суттєвими моментами, а саме: протяжністю матеріальних об'єктів та їх взаємодією. Тобто, простір існує лише тоді і в тому зв'язку, коли є матеріальні об'єкти. Без них це поняття є безпредметним. Особливістю простору як філософської категорії є його трьохмірність, бо такі виміри мають матеріальні об'єкти (ширина, висота, довжина). **Час** – теж форма існування матерії. Категорія “час” відображає тривалість існування матеріальних об'єктів і послідовність їх зміни. Так само, як і простір, час без матеріальних об'єктів не існує. Особливістю часу є те, що він незворотний. Час повернути назад неможливо. *Спільними моментами для простору і часу, як філософських категорій, є те, що вони:* а) об'єктивні (існують незалежно від людини, її свідомості); б) пізнаванні (є об'єктами вивчення). Простір і час за своїм змістом суперечливі поняття. Ця суперечливість полягає в тому, що конкретні об'єкти є кінцевими як речі Землі, а з іншого, нескінченними, як об'єкти Всесвіту.

Псевдонаука, лженаука, паранаука, квазінаука – діяльність, що навмисне або помилково імітує науку, але по суті такою не є. Головна відмінність псевдонауки від науки – це використання не перевірених практикою та науковими методами помилкових даних і відомостей. Список псевдонаукових тем: Астрологія. Хіромантія. Знахарство. Магія (біла, чорна, сіра). Фізіогноміка. Парapsихологія (телепатія, левітація). Нейролінгвістичне програмування. Нетрадиційна медицина.

Психіка (від дав.-гр. *ψυχή*, «дихання, душа» та лат. суфікс *-ic*) – система явищ суб'єктивного внутрішнього світу людини та тварин; букв., те що притаманне *психеї*, душевне, психічне. З точки зору матеріалізму, психіка – суб'єктивний відбиток об'єктивної дійсності в ідеальних образах, на основі яких регулюється взаємодія людини з зовнішнім середовищем. Функція

головного мозку, його здатність відображати об'єктивну дійсність. Поняття психіки ширше, ніж поняття свідомість, т.я. психіка включає в себе сферу підсвідомості, надсвідомості ("Над-Я"). А *свідомість* – це вищий прояв психіки. Ідеалістичні теорії стверджують існування психічного як самостійної сутності, що розгортається за власними законами та визначає розвиток свого матеріального носія – тілесного організму. Однак, ця точка зору, як на сьогоднішній рівень знань, є недоказовою.

Раціоналізм (від лат. *rationalis* – розумний) визнає розум основою пізнання і поведінки людей. Раціоналісти XVII-XVIII ст. (Р.Декарт, Б.Спіноза, Г.Лейбніц) визнають основою порядку нескінченний причинний ланцюг, що пронизує увесь світ.

Релігія – світогляд, в рамках якого розуміння світу здійснюється через: подвоєння світу на земний і небесний; визнання існування надприродних сил та відведення їм головної ролі у світобудові та житті людей. Специфіка релігійного світогляду: дотримування культу (обрядів та ритуалів); віра в Бога і поклоніння Богу як вищій істоті; фанатизм; догматизм.

Ринковий світогляд як передумова соціалізації сучасної людини базується на таких цінностях: гроші, технологія, проект ("схема") їх отримання; власність на засоби виробництва товарів та послуг; здібність вірно аналізувати співвідношення попиту та пропозиції на локальному та глобальному ринках і пропонувати ефективні рішення; престижний соціальний статус; креативність, прагнення до вдосконалення компетентності і вивчення передового світового досвіду у своїй професійній сфері; вміння бути конкурентоспроможним, "товаром", на який є попит; володіння інтелектуальним капіталом.

Розвиток – це незворотна, спрямована, необхідна зміна матеріальних та ідеальних об'єктів. Розвиток має такі ознаки: якісні зміни в предметі, явищі або процесі; певна спрямованість розвитку; спадкоємність та незворотність розвитку. Концепції розвитку: діалектика, метафізика, синергетика, еkleктика, софістика, Виокремлюють також такі концепції розвитку: *раціоналістично-ідеалістична* – розвивається перш за все розум, свідомість, дух (Гегель, Кант); *діалектико-матеріалістична* – розвиток матеріального обумовлює розвиток ідеального (Маркс, Ленін); *натуралістична* – розвивається перш за все природа (Ч.Дарвін); *творчого імпульсу* – розвиток порівнюють з натхненням; *рівноважно-інтеграційна* – розвиток розуміється по формулі «рівновага – нерівновага – рівновага»; *градаційна* – розвиток йде поступово по сходам (step by step).

Рух є атрибутом, способом існування матерії. Рух як атрибут матерії також є абсолютним. Разом з тим рух має відносний характер, оскільки проявляється через конкретні форми (види) матерії, які мають відносно сталу

природу. Виокремлюють такі типи руху: 1. Механічний. 2. Фізичний. 3. Хімічний. 4. Біологічний. 5. Соціальний. В основу класифікації форм руху з позицій наукової раціональності покладені такі принципи: а) субстратний; б) функціональний; в) генетичний; г) антиредукціоністський. Рух включає в себе взаємодію різноманітних форм руху та їх взаємні перетворення. Рух є невичерпним, як і сама матерія. Рух визначає властивості, структурну організацію і характер існування матерії.

Свідомість – це властивість високоорганізованої матерії – людського мозку; вища форма відображення дійсності в ідеальних образах; продукт соціально-історичного розвитку; регулятор поведінки людини (З.Фрейд був проти останнього положення – він вважав, що «воно» (інстинкт) керує людиною). **Структура свідомості**: знання; мислення; почуття, емоції; пам'ять; воля; самосвідомість. **Теорії виникнення свідомості**: *концепція еволюції* (можна представити в різних варіантах: а) за наявності сприятливих умов розсіяна по Всесвіту свідомість дає результат: розквіт форм життя і його свідомих проявів; б) у варіанті дарвінівської теорії стверджується, що внаслідок боротьби за існування та пристосування до умов довкілля відбувається удосконалення видів живих організмів, з'являються психіка та людська свідомість); *концепція єдиного інформаційного поля* (наголошує на тезі: усі процеси світу супроводжуються обміном інформацією. Тому логічно припустити, що існує єдине поле інформації в усіх світових процесах та явищах. Людська свідомість – один із проявів інформаційних процесів, можливо, найяскравіший); *трудова концепція* або концепція походження свідомості внаслідок розвитку праці (враховують археологія та антропологія, але ця концепція не пояснює, чому при наявності "праці із знаряддями" історичний процес формування свідомості був загальмований на дуже тривалий час); *концепція активно-діяльного самопородження свідомості людини або субстанційна* (намагається подати свідомість як виявлення вихідної засади світу – духу, або ідеї, або світового розуму (інтелекту).

Свідомість як царина психічного (суб'єктивного) – поняття, що охоплює відчуття, сприйняття, емоції, бажання, мислення – усі психічні стани, які якимось суб'єктивно переживаються й усвідомлюються.

Світогляд – це сукупність уявлень про світ та місце і роль людини в ньому. Світогляд містить такі елементи як: знання (особистісні), переконання, емоції, почуття, віра, цінності, ідеали, програма дій (стратегія життя), унікальність. **Історичні типи світогляду** – міфологія, релігія, філософія.

— можливість чинити вибір відповідно до своїх бажань, інтересів і цілей на основі знання об'єктивної дійсності. Як універсальна характеристика людського буття, свобода стосується здатності людини обирати своє буття та керувати ним і безпосередньо пов'язана з відчуттям залежності, відчуження та відповідальності. У суспільних стосунках

розрізняють два типи особистої (індивідуальної) свободи: негативна свобода, коли зосереджуються на відсутності втручання з боку інших людей, позитивна свобода, коли увага зосереджується на спроможності особи самостійно приймати рішення щодо вчинення власних дій. Іншими словами, позитивна свобода передбачає не свободу «від», а свободу «для» — свободу вести певний передбачений особою спосіб життя.

Сенс життя – визначення мети існування, призначення людства, людини. Питання про сенс життя також може розумітися як суб'єктивна оцінка прожитого життя та відповідності досягнутих результатів початковим намірам, як розуміння людиною змісту та спрямованості свого життя, свого місця у світі, як проблема впливу людини на навколишню дійсність та постановки людиною цілей, що виходять за рамки її життя. Уявлення про сенс життя складаються в процесі діяльності людей і залежать від їх соціального становища, змісту розв'язуваних проблем, способу життя, світорозуміння, конкретної історичної ситуації. У сприятливих умовах людина може бачити сенс свого життя в досягненні щастя і благополуччя; у ворожому середовищі існування, життя може втратити для неї свою цінність і сенс. «Життя до того, як ми його проживемо, — ніщо, але це від вас залежить надати йому сенс» (Жан-Поль Сартр). **Концепції сенсу життя людини:** раціонально-альтруїстична; соціально-творча; демографічна; ігрова; престижна; лідерська; гедоністична; конформістська; релігійна.

Синергетика – це: теорія самоорганізації; нове бачення світу й логіки його розвитку; наука, орієнтована на діалог людини із природою. Засновники: Ілля Пригожин (Бельгія), Нобелівський лауреат; Г. Хакен, професор Штутгартського університету (Німеччина), видав в 1978 році книгу «Синергетика». Основні принципи синергетики: наш світ є: нестабільним, нелінійним, відкритим (завжди є варіанти, «сценарії» розвитку майбутнього); постійно зростає складність всіх матеріальних та ідеальних систем. **Основні поняття синергетики:** *біфуркація* – критичний момент в розвитку будь-якої матеріальної системи, коли поведіння матеріальної системи стає нестійким і непередбаченим; *флуктуація* – вплив(навіть, незначний) на матеріальну систему, що веде до біфуркації. *Синергетика* розглядає будь-яку матеріальну систему в процесі переходу від хаосу до порядку й навпаки.

Скептицизм – гносеологічна позиція, яка полягає в *сумніві* щодо існування істини і надійних критеріїв її встановлення, в недовірі до певних поглядів і уявлень.

Смерть – це припинення існування людини, яке може бути біологічним або соціальним. Неминучість біологічної смерті ставить перед людиною масу проблем, серед яких: проблема права людини на вбивство іншої людини; права на евтаназію (допомогти легко померти); проблема смертної кари; проблема права на самогубство.

Софістика – міркування, засноване на навмисному порушенні законів логіки. Ґрунтується на неправильному виборі вихідних положень, на абсолютизації того чи іншого визначення, на змішуванні суттєвого з несуттєвим, на хибних доведеннях (так званих софізмах), на свавільному вип'ячуванні другорядних властивостей предмету; на використанні різних значень одного і того ж слова. Софістика як спосіб мислення має виключно суб'єктивістський характер. Властива їй свавільна інтерпретація фактів неминуче веде до агностицизму.

(лат. *socialis* – товариський, громадський) – одна з основних категорій соціології та соціальної філософії. Це сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, інтегрована індивідами чи спільнотами у процесі спільної діяльності в конкретних умовах, яка виявляється в їхніх стосунках, ставленні до свого місця в суспільстві, соціальних явищ і процесів. Соціальне проявляється скрізь, де дія однієї людини зіставляється з дією іншої. За своїм змістом соціальне є відображенням організації і життєдіяльності суспільства як суб'єкта історичного процесу. Це інтегративне утворення, що акумулює знання, досвід, традиції та творчі здібності й реальну оцінку стану розвитку суспільства та його елементів.

Стиль мислення – певний історично конкретний тип мислення, який, будучи загальним для даної епохи, стійко виявляється у розвитку основних наукових напрямів та обумовлює деякі стандартні уявлення в метамовних контекстах усіх фундаментальних теорій свого часу. Стиль наукового мислення містить методологічні й ціннісні, зокрема філософсько-світоглядні, компоненти.

Страждання – сукупність вкрай неприємних, обтяжливих або болісних відчуттів живої істоти, при яких вона відчуває фізичний і/або емоційний дискомфорт, біль, стрес, нестерпні муки.

Поняття *страждання*, яке є достатньо багатовимірним, тому досить складно говорити в загальному про страждання та давати дуже конкретне визначення цьому поняттю: страждання можна визначити як «стан глибокої хвороби, спричиненої втратою цілісності». Часто стан страждання може бути реальним або уявним. Тобто, в другому випадку, він залежить від того, як людина сприймає страждання. Необхідно підкреслити, що неправильно є стверджувати, що страждання та біль – це одне і те саме, оскільки страждання може бути спричинене власне самим болем, а отже це поняття є набагато ширшим. Окрім болю, страждання може мати також інші причини, серед яких можна назвати «страх людини перед смертю, усвідомлення власної слабкості та безпомічності перед лицем хвороби та смерті, втрата сенсу життя, відчуття самотності, почуття провини, фінансові проблеми». Власне для людини, яка терпить важкий фізичний біль, психологічні аспекти такого досвіду приносять нові страждання, і в цей момент такій особі важливо надати добру психологічну та медичну підтримку, яка б мала на меті

відвернути людину від думки про еутаназію та яка б допомогла зрозуміти правдивий сенс страждання, смерті та, зрештою, і самого людського життя. Помилкове трактування страждання особою, яка переживає нестерпний біль і часто відчуває себе непотрібною, відкинутою, тягарем для своїх рідних, часто штовхає її до вибору еутаназії.

Субстанція (лат. *substantia* – сутність) – незмінна першооснова всього сущого. Згідно з уявленням прихильників субстанційної моделі світу субстанція породжує всі явища світу і є їх об'єднуючим початком. Матеріалісти вважали субстанцією матерію, ідеалісти – Бога. Субстанція – те, що лежить в основі усього існуючого.

Субстрат (від лат. *substratum* – основа, букв. підстилка) в філософському сенсі – загальна матеріальна основа різноманітних явищ; сукупність відносно простих якісно елементарних утворень.

Суспільно-економічна формація – історичний тип суспільства, цілісний «соціальний організм», що базується на певному способі виробництва. Сам термін «формація» був запозичений з геології і введений в суспільні науки Марксом. Формація в марксизмі характеризується специфічною структурою (базисом і надбудовою) і законами виникнення, функціонування та розвитку. Виділяють п'ять суспільно-економічних формацій, що становлять ступені історичного прогресу: первіснообщинна, рабовласницька, феодальна, капіталістична, комуністична. Поняття «суспільно-економічна формація» обґрунтовує положення про те, що кожний ступінь розвитку суспільства характеризується особливостями, які зумовлені способом виробництва й відрізняють його від інших ступенів.

Суспільство – сукупність людей, об'єднаних спільною *територією, системою управління, культурою*. Термін суспільство іноді заміняють запозиченим з латинської мови словом соціум. Відповідно, прикметник *соціальний* у багатьох контекстах синонімічний прикметнику *суспільний*. У суспільстві існують, як правило власні культурні та історичні надбання, суспільні норми та установи. Основними елементами, що визначають суспільство, є власність, праця, сім'я. Окремим видом суспільства є людство – спільнота всіх людей на планеті Земля. **Рушійні сили розвитку суспільства** – пов'язані насамперед з діяльністю людей. Це також такі суспільні явища як продуктивні сили, спосіб виробництва та обміну, розподіл праці, дії великих мас людей, народів, соціальні та науково-технічні революції, потреби та інтереси, ідеальні мотиви тощо.

Сутнісні риси нового типу робітника – орієнтація на виконання нових ролей: організатор власної справи, винахідник нової технології задоволення суспільних потреб, здатність орієнтуватися на ринок, компетентність, готовність постійно навчатись, підвищувати свій

професійний рівень, визнання необхідності вивчати іноземні мови та опановувати нові техніко-технологічні розробки, здатність витримувати конкуренцію, творче ставлення до праці, інноваційне мислення.

Сутність і явище – філософські категорії. *Сутність* – це внутрішня природа, внутрішній спосіб існування предметів і явищ дійсності, основне відношення, що існує в предметі і між предметами, внутрішня суперечність – тобто те, що являє собою джерело руху й розвитку предмета. *Явище* – це зовнішня, більш рухома сторона об'єктивної дійсності, яка є формою виразу сутності. Сутність і явище виступають як взаємопроникаючі сторони процесу розвитку, де сутність становить основу, а явище – його конкретну реалізацію через перерви поступовості. В цьому плані сфера сутності – це сфера загального, а сфера явища – прояв одиничного. Сутність і закон явища однопорядкові, оскільки виражають поглиблене пізнання людиною світу.

Творчість – діяльність людини, спрямована на створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей (нові твори мистецтва, наукові відкриття, інженерно-технологічні, управлінські чи інші інновації тощо). Необхідними компонентами творчості є фантазія, уява, психічний зміст якої міститься у створенні образу кінцевого продукту (результату творчості).

Теорія – система узагальненого знання, основних наукових ідей, законів і принципів, які відображають певну частину навколишнього світу, а також матеріальну й духовну діяльність людей.

Термін “неврози” було введено в психіатричну практику шотландським лікарем W. Güllen (1776). Спочатку він об'єднував не лише широке коло психічних, а і низку неврологічних і соматичних захворювань, які не супроводжуються морфологічними змінами.

Згодом А. Strümpell (1894), С. Westphal (1877), J. Charcot (1889), P. Janet (1905), P. Dubois (1912) сформували сучасне уявлення про неврози як психогенно зумовлені захворювання.

Досить повно описав неврози В.А. Гіляровський (1954). Він зазначив певну особистісну предрисповицію, часте виникнення неврозів на тлі соматоневрологічного обтяження, психогенний характер, важливу роль вегетативних і функціональних соматичних порушень у клінічній картині захворювання, критичне перероблення особистістю хворобливих переживань і прагнення до їх подолання.

Найприйнятнішим можна вважати визначення неврозів Б.Д. Карвасарського (1990). Невроз – це психогенний (зазвичай конфліктогенний) нервово-психічний розлад, що виникає внаслідок порушення особливо значущих життєвих стосунків людини і проявляється специфічними клінічними феноменами за відсутності психотичних проявів.

Технізація медицини – це явище ХХ-ХХІ ст. Воно несе в собі як позитивні так і негативні наслідки. Позитивні фактори:

1. Техніка дозволяє виконувати раніше недосяжні медичні маніпуляції, і з кожним днем перелік таких маніпуляцій тільки розширюється. Наприклад, без участі техніки було б неможливо виконувати хірургічні операції або ж підтримувати життєзабезпечення хворих, що перебувають у комі. Беручи активну участь в постановці точного діагнозу, у визначенні й реалізації процесу лікування, у здійсненні реабілітації пацієнта техніка істотно поліпшила результативність та ефективність медицини.

2. Завдяки техніці виконання багатьох медичних маніпуляцій стало більш простим, комфортним та швидким у часі. Це стосується абсолютно усіх напрямків і галузей медицини.

3. Техніка продовжує життя людських органів і кінцівок завдяки заміні їх на технічні аналоги. Фактично, виконання даного завдання дозволяє інтегрувати неживе в живий організм, забезпечуючи взаємодію, успішне співіснування живого й неживого в межах окремо взятої людини, що, в принципі, є унікальним.

4. Техніка дає можливість проводити в лабораторіях і наукових центрах актуальні наукові дослідження з найважливіших проблем лікування людини та збереження її здоров'я. Отже, вона є вагомим фактором, що визначає розвиток медицини і суспільства.

Негативні фактори технізації медицини.

1. Мислення лікаря з клінічного усе більше трансформується в інструментально-клінічне. Особливо це характерно для лікарів, які регулярно працюють зі складною медичною технікою: їхнє мислення часто діє у межах заздалегідь заданого алгоритму, шаблону, що запрограмований на виконання лише певних функцій. Надмірний техніцизм призводить до звуження поля зору лікаря, відучує від самостійного мислення.

2. Регулярно працюючи з медичною технікою, лікар у певній мірі стає залежним від неї, втрачаючи свою первісну кваліфікацію через деградацію навичок, що не відпрацьовуються на практиці. Потрапляючи ж у ситуацію, де сучасні лабораторно-технічні засоби відсутні або не можуть бути застосовані, лікар стає безпорадним, не здатним виявити свої професійні якості на потрібному рівні.

3. Техніка стала повноправним посередником між лікарем і пацієнтом, втручаючись тим самим у їхні прямі взаємини, порушуючи інтимність, близькість таких відносин. Раніше лікар більше часу проводив у спілкуванні з хворим, докладно розпитуючи про хворобу, звички, умови життя. Нерідко саме після такої розмови ставав зрозумілим діагноз, і це відбувалося ще до того, як лікар оглядав хворого, вивчав аналізи та ініціював проведення додаткових досліджень. Зараз же той контакт, що завжди цінувався і пацієнтом, і лікарем, поступово втрачається, а останній, перефразовуючи слова М. Баліта, перестає сам бути лікарем. Незважаючи на те, що техніка не здатна врахувати особистісні, психологічні особливості пацієнта, не вміє проявляти щиросердну теплоту, сама по собі є непередбачуваною, адже у

будь-який момент може вийти з ладу або спричинити лікарську помилку (вважається, що техніка є причиною близько 10 % усіх лікарських помилок) та інші страшні наслідки. У трикутнику «лікар – техніка – пацієнт» вона фактично виступає на правах рівної, стимулюючи процес «втрати живої людини», тобто деперсоналізацію, що суперечить гуманній сутності медицини.

4. Медична техніка здатна негативно впливати на організм людини: фізично (наприклад, при використанні рентгенівського або УЗД-обладнання) і психологічно (пацієнти іноді відчують страх перед «бездушною апаратурою»). У цьому полягає певний парадокс, адже і безпосереднє застосування техніки, і діяльність медицини взагалі спрямовані на поліпшення здоров'я людини та збільшення тривалості її життя.

5. Вартість використання провідних технічних досягнень у галузі медицини є досить значною, що робить їх недосяжними для нижчих суспільних верств. Виходить, що техніка виконує функцію соціальної селекції, «допускаючи» до якісної медичної послуги лише тих пацієнтів, які здатні її оплатити.

Отже, процес технізації медицини є чинником, що опосередковано диференціює суспільство за економічними ознаками, відтворюючи існуючу соціальну ієрархію.

6. Високі темпи технізації медицини неминуче віддаватимуть перевагу кожному наступному молодому поколінню лікарів, яке завжди є більш мобільним, відкритим до технічних інновацій. Кожне ж попереднє покоління у цьому сенсі неодмінно вважатиметься «відсталим» – так техніка виконує приховану функцію соціальної дискримінації.

Тілесність – поняття неklasичної філософії, конституйоване в контексті традиції, що долає трактування суб'єкта як трансцендентального і вводить в поле філософської проблематики (легітимізується в когнітивному відношенні) такі феномени, як сексуальність, афект, перверсії, смерть і т.п. (Ніцше, К'єркегор, Кафка та ін.). Багато в чому продовжуючи цю традицію (наприклад, в рамках аналітичності сексуальності у Фуко), постмодернізм, поряд з цим, здійснює радикальне переосмислення даного поняття в плані граничної його семіотизації. Згідно постмодерністської інтерпретації, у Т. "немає нічого спільного з власне тілом або образом тіла. Це тіло без образу", в якому "ніщо не репрезентативно" (Дельоз). Арто говорив свого часу про "тілесну мову"; А.Жаррі вважав, що "актор повинен спеціально створювати собі тіло, що підходить для ... ролі".

Т. розуміється не як об'єкт, не як сума органів, а як особливе утворення – неусвідомлений горизонт людського досвіду, постійно існуючий до всякого певного мислення. Недоступна для рефлексивного аналізу, неподільна за схемою послідовного раціонального дії, Т. виявляється початковою по відношенню до природних і культурних об'єктів, завдяки якій вони існують і виразом якої вони є. Для Фуко суспільство є продуктом історично вироблених взаємообумовлених соціальних і тілесних практик. Т.

виявляється осередком двох основних форм терапевтичної політики: анатомополітика людського тіла і біополітика населення. Для Дельоза і Гватгарі Т. – це "тіло без органів", що невпинно руйнує організм. Для Ліотара Т. – це лібідинальне бажання, його безособовість, інтенціональність і визначальна влада щодо фігурального. У понятті Т. особливе навантаження несе анонімність. Остання означає, що Т. як вищий синтез і єдність досвіду має свій світ, розуміє свій світ без раціонального опосередкування, без підпорядкування об'єктивує функції.

Трансцендентальне (від лат. *transcendens* – те, що виходить за межі) – те, що зв'язує частини змісту, які перебувають по різні боки від деякої межі. У філософії Канта: *трансцендентальний* означає: той, що зумовлює можливість пізнання, відповідає на питання: "Як можливе пізнання?", *трансцендентний* – той, що лежить поза межами свідомості й пізнання.

Трансцендентне – поняття вийшло на одне із перших місць у західній філософській думці ХХ ст. і пов'язане у ній передусім із сферою людського буття: різні інтерпретації об'єднує думка про специфіку людської природи, екзистенційних вимірів людського світу, про незвідність людини до системи об'єктивної предметності і законів, за якими дана предметність розвивається. Зокрема, йдеться про особливості гуманітарного пізнання у порівнянні із природничо-науковим. У філософській антропології (Шелер та його послідовники) людина розглядається в ракурсі біологічної недостатності, що виводить людину за межі її просторово-часової організації, її чисто тваринних потреб. Людина характеризується як істота, яка "трансцендує" саму себе, свою життєдіяльність, а її стрижнем виступає духовність як понаджиттєва здатність, яка виражає можливість безмежного трансцендування. Гайдеггер визначає трансцендентне як фундаментальну характеристику людини, що дозволяє їй долати уречевлений світ повсякденності і реалізовувати через проходження низки граничних, межових ситуацій (страх, турбота, вибір і рішення, совість тощо) істину буття. Ясперс наполягав на необхідності концентрації зусиль особистості на піднесенні сьогодення до масштабів трансценденції, бо лише це уможливило реалізацію ідеї свободи. Шлях трансценденції – це шлях від того, що можна охопити розумом, до того, що виходить за його межі. В атеїстичному екзистенціалізмі (Сартр, Камю) трансцендентне тлумачиться як ніщо, через яке здійснюється людська свобода і яке є необхідною умовою спонтанного творення людиною самої себе. Згідно з неофройдизмом (Фромм та ін.), людина зазнає постійної потреби трансцендування, перевищення свого становища пасивної істоти.

Турбота – комплекс дій по відношенню до якого-небудь об'єкту, націлених на його благополуччя; увага до чийось потреб; піклування про кого-небудь, про що-небудь. Турботу може проявляти як тварина до свого потомства, так і людина до іншої людини, живої істоти чи предмету,

наприклад до автомобіля. В будь-якому випадку, той що турбується, робить ті дії, які необхідні тому, хто потребує турботи і уваги. Є думка, що турбота «йде зсередини», не від обов'язку, а за бажанням. Це переважно жіночий стиль ставлення, чоловіки в аналогічній ситуації частіше говорять про відповідальність. Відповідальність має чіткі зовнішні показники, турбота чітких показників не має, це стан душі.

Факт 1) Явище або подія, що насправді мали місце в реальній дійсності і встановлені як даність у безпосередньому спостереженні чи експерименті засобами чуттєвого споглядання та показаннями приладів. Факт в цьому розуміння має вигляд одиничного, окремого, випадкового. 2) Знання, достовірність якого не викликає сумніву і забезпечується прямим зіставленням з реальною ситуацією в дійсності за допомогою відчуттів, сприймання, уявлення. Таке знання є безпосереднім, наочно-образним і досвідним. 3) Судження або висловлення, що мають значення істини і в процесах пізнання та мислення виступають підставами для визначення істинності інших суджень або висловлювань, входячи до складу процедур доведення та логічного доказу.

Фальсифікація – спростування теорії через виявлення (як правило, експериментальним шляхом) фактів, що їй суперечать.

Філософія – любов до мудрості (в дослівному перекладі); це пошук першоначал та першопричин усього суцього (Аристотель); наука, що вивчає найбільш загальні закони розвитку природи, суспільства та людини (її мислення); наука, що вивчає загальне у взаємовідносинах людини і світу; це епоха, що відображена в поняттях (Гегель); форма суспільної свідомості (поряд з правом, релігією, мораллю тощо). Філософія – це вільне, раціональне, критичне осмислення світу і місця людини в ньому; це спосіб побудування в свідомості людини картин, що фіксують її положення в світі і визначають можливості й напрями її активності, межі самореалізації „Я”, сенс та перспективи її життя. **Філософія** – це спроба людини і людства осмислити специфіку свого буття та віднайти сенс свого руху, який повинен бути *розвитком* сутнісних сил людини та *шляхом* до більшого масштабу свободи та творчості. Потреба в філософії виникає при намаганні знайти *нетривіальні шляхи вирішення життєвих проблем*, при спробі відірватися від рутини повсякденного, стереотипного, при бажанні знайти нові горизонти свого світобачення і нові конструктивні рішення „вічних” проблем. Своїм основним завданням філософія має встановлення перших, основних істин, які слугують першопочатком або принципами для інших істин. Як наука філософія встановлює свої істини шляхом дослідження і доведення. Тобто філософія прагне раціональними засобами створити гранично узагальнену картину світу і місця людини у ньому, досліджуючи пізнавальне, ціннісне, соціально-політичне, моральне й естетичне ставлення людини до світу.

Структура філософії: 1. Онтологія – вчення про сутність буття. 2.

Гносеологія – теорія пізнання. 3. Аксиологія – теорія цінностей. 4. Історія філософії. 5. Соціальна філософія – теорія суспільства. 6. Етика – принципи взаємовідносин між людьми. 7. Естетика – наука про прекрасне (і потворне). 8. Логіка – наука про закони і форми мисленн. 9. Теорія розвитку (діалектика, синергетика, метафізика тощо). **Філософія принципово: толерантна** (терпимість до іншої точки зору); **плюралістична** (багато шкіл, течій, напрямків, підходів до вирішення філософських проблем); **діалогічна** (веде діалог, дискусії з опонентами); **відкрита до новацій**. **Функції філософії:** світоглядна, пізнавальна, методологічна, практично-діяльна.

Філософія і медицина – науки, що тісно пов'язані між собою предметом вивчення, людиною. Мета філософських досліджень – духовний початок, думки, попередні вчинків. Медицина – більш точна наука, яка покликана практично зцілити людські недуги. Тим не менш, практикуючі лікарі завжди цікавляться думкою філософів про вплив духовного начала на здоров'я. Філософи, у свою чергу, вивчаючи душу, прагнуть виявити першоджерела захворювань.

І філософія, і медицина ставлять подібні задачі, орієнтуються на однакові цілі, використовують єдині методології. У кінцевому підсумку обидві ці науки об'єднаними зусиллями покликані вирішити одну і ту ж задачу – забезпечити виживання на Землі людського роду і зміцнити його пристосованість до зовнішніх факторів. Дії медиків і філософів в цьому відношенні різні. Медицина покликана зміцнити тілесне здоров'я, філософія – лікує душу і зміцнює моральні позиції.

Філософія медицини – це вивчення медицини як сфери науки і практичної діяльності зі збереження та підтримання здоров'я людини в її цілісності, системності та історичному розвитку.

Філософствування – невід'ємний атрибут людського існування, бо спроби знаходити „мудрі” технології вирішення нагальних проблем завжди супроводжували людство. Навчання мудрості неможливо без щоденних власних інтелектуальних зусиль з боку самої людини. Філософічність буття людини особливо актуалізується в „пограничних станах”, де втрачаються звичні „декорації” приватного та публічного буття.

Філософські категорії – найбільш загальні поняття, що відображають суттєві зв'язки та відносини навколишнього світу; це універсальні форми мислення і свідомості, які відображують загальні властивості і відношення об'єктивної дійсності, загальні закономірності розвитку усіх матеріальних, природних і духовних явищ. Категорії виникли і розвиваються на основі суспільної практики. За своїм змістом вони відображають існуючу поза ними дійсність, властивості й відношення об'єктивного світу. Завдяки категоріям одиничні речі сприймаються і осмислюються як часткові прояви загального; вони безперервно наповнюються новим змістом.

Форми відображення: відображення в неживій природі – фізико-хімічні зміни в природних об'єктах як результат впливу чи взаємодії (наприклад, ландшафт місцевості після землетрусу); відображення в живій природі – наприклад, зникнення видів тварин після зміни клімату, поява психіки у тварин; відображення в соціумі – індивідуальна та суспільна свідомість.

Футурологія (від лат. futurum – майбутнє та грец. λόγος – вчення) – наука прогнозування майбутнього, в тому числі шляхом екстраполяції існуючих технологічних, економічних або соціальних тенденцій чи спробами передбачення майбутніх тенденцій. Футурологія також включає розгляд таких питань як нормативні або можливі варіанти майбутнього, але її реальний внесок – це поєднання методів екстраполяції і нормативного дослідження для вивчення найкращих стратегій. Футурологія, хоч і ґрунтується іноді на науці, не може завжди і повністю слідувати науковому методу, оскільки не може бути фальсифікована ніякими методами, крім очікування настання майбутнього.

Хвороба – це суб'єктивно і об'єктивно виражена (тобто клінічно виражена) сукупність симптомів (ознак) активності механізмів збереження гомеостазу при їх функціонуванні за межами фізіологічного рівня, тобто хвороба – це функціональне поняття, що відображає стан функції адаптивних механізмів організму.

Хвороба – (*Illness*) (за Л. Айзенбергом) – захворювання з елементом суб'єктивного переживання: фіксація суб'єкта на неспроможності виконувати звичну роботу, вести традиційний спосіб життя; погане самопочуття суб'єкта у зв'язку з патологічними процесами у функціонування організму. Розуміння причини, важливості розладу, вплив на поведінку та відносини з іншими у окремого суб'єкта під час захворювання.

Цивілізація – людська спільнота, яка впродовж певного періоду часу (процес зародження, розвиток, загибель чи перетворення цивілізації) має стійкі особливі риси в соціально-політичній організації, економіці та культурі (науці, технологіях, мистецтві тощо), спільні духовні цінності та ідеали, ментальність та світоглядні установки; стадія культури, протиставленої дикості і варварству; суспільство, засноване на засадах розуму та справедливості. Теорія цивілізацій розглядається в працях німецького філософа і культуролога Освальда Шпенглера «Присмерк Європи» (1918), англійського історика Арнольда Джозефа Тойнбі «Розуміння історії» (1934-1961 роки) та інших. «**Зіткнення цивілізацій**» – теорія американського політолога та соціолога Самуеля Гантінгтона про війни цивілізацій. За цією теорією вирізняють 9 світових цивілізацій: європейську; ісламську; конфуціанську; японську; буддистську; індуїстську; латиноамериканську; африканську. Вважається, що на зміну двополярному світові приходять сутички між цивілізаціями.

— будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, витрачає сили, час, гроші, здоров'я тощо, заради якого вона живе. Вивченню людських цінностей присвячений розділ філософії «аксіологія», який підрозділяється на етичну й естетичну аксіологію.

При складанні глосарію були використані наступні джерела:

1. Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Головна_сторінка
2. Гавенко В.Л., Бітенський В.С. Психіатрія і наркологія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://kingmed.info/knigi/Psihiatria/book_3291/Psihiatriya_i_narkologiya-Gavenko_VL_Bitenskiy_VS-2009-djvu
3. Евтаназія та проблема страждання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.dyvensvit.org/articles/101599.html>
4. История Философии: Энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://terme.ru/slovari/istorija-filosofii-enciklopedija.html>
5. Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов [Електронний ресурс]. – М.: Эксмо-Пресс, 2000. — 1308 с.– Режим доступу: <http://www.twirpx.com/file/176400/>
6. Новая философская энциклопедия: в 4 т. [Електронний ресурс]./ Председатель научно-редакционного совета В.С. Степин. — М.: Мысль, 2000—2001. - 2-е изд., испр. и допол. — М. : Мысль, 2010. - Режим доступу: <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/newphilenc/page/about>
7. Петленко В.П. Философия и патология: принцип эволюционизма; принцип целостности; принцип структурности. – М. : Издательство «Медицина», 1968. – 284 с.
8. Современная западная философия. Энциклопедический словарь [Електронний ресурс] / Под. ред. О. Хеффе, В.С. Малахова, В.П. Филатова, при участии Т.А. Дмитриева. М., 2009. - С. 122-123. - Режим доступу: <http://ponjatija.ru/node/12439>
9. Современный философский словарь [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://terme.ru/slovari/filosofskaja-enciklopedija.html>
10. Філософія і медицина: взаємозв'язок[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tabletki.pp.ua/psihologiya/2503-flosofya-medicina-vzayemozvyazok.html>
11. Філософський енциклопедичний словник /гол.ред. кол. В.И.Шинкарук. - К. : Абрис, 2002. - 744 с.
12. Философия и медицина / В.Ф. Сержантов, А.А. Корольков, М.А. Едимская и др. ; Под ред. В.Ф. Сержантова, А.А. Королькова; ЛГУ им. А.А. Жданова. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1986. – 212 с.
13. Bunge M. Medical Philosophy: Conceptual Issues in Medicine. – World Scientific Publishing Company, 2013. – 288 p.
14. Tallis R. Hippocratic Oaths. Medicine and Its Discontents. – London, Atlantic Books, 2004. – 352 p.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

**Ірина Геннадіївна Утюж
Наталя Валеріївна Спиця
Дмитро Петрович Сепетий
Марія Олексіївна Мегрелішвілі**

**ФІЛОСОФІЯ НАУКИ.
ЕТИКА ТА МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.**

*Навчально-методичний посібник
для підготовки докторів філософії
«Doctor of Philosophy» (PhD)*

В оформленні обкладинки використаний фрагмент картини Г. Клімта
"Медицина"